

Masarykova univerzita v Brně
Fakulta sociálních studií
Katedra sociální politiky a sociální práce

**Možnost využití radikální sociální práce v praxi
terénního sociálního pracovníka v romské komunitě**

bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Dipl.-Theol. Univ. Stanislava Ševčíková

Autor: Tomáš Malík

Brno 2009

Děkuji všem, kteří mi poskytli pomoc a podporu při realizaci této práce. Za rady a trpělivost děkuji především vedoucí své práce Dipl.-Theol. Univ. Stanislavě Ševčíkové. Dík patří i všem respondentům kteří byli ochotni se mnou podělit o své zkušenosti i pocity.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury.

V Brně, dne 21.5.2009

.....

Obsah

ÚVOD	5
1. Teorie radikální sociální práce	6
1.1 Úvod.....	6
1.2 Teoretická východiska radikální sociální práce.....	6
1.2.1 Úvod.....	6
1.2.2 Strukturální analýza sociálních problémů.....	7
1.2.3 Sociální kontrola a normativnost sociální práce.....	7
1.2.4 Kritika existujícího společenského řádu.....	8
1.2.5 Ochrana před opresí a vykořisťováním.....	9
1.2.6 Osvobození a sociální změna.....	9
1.3 Kritika profesionalismu a sociálního státu.....	10
1.3.1 Úvod.....	10
1.3.2 Sociální stát.....	10
1.3.3 Profesionalismus.....	11
1.4 Omezení a kritika radikální sociální práce.....	13
1.4.1 Úvod.....	13
1.4.2 Ideologie.....	14
1.4.3 Bezprostřední pomoc.....	14
1.4.4 Sociální změna.....	15
1.4.5 Geografické omezení.....	15
1.4.6 Vnitřní omezení.....	16
2. Metody radikální sociální práce	17
2.1 Úvod.....	17
2.2 Sociální práce v rámci systému.....	18
2.2.1 Úvod.....	18
2.2.2 Práce s uživateli sociálních služeb.....	19
2.2.3 Práce radikálního sociálního pracovníka v organizaci.....	21
2.2.4 Radikální případová práce.....	23
2.3 Sociální práce mimo systém.....	25
2.3.1 Úvod.....	25
2.3.2 Alternativní služby a organizace.....	25
2.3.3 Vytváření zájmových koalic a sociálních hnutí.....	26
2.3.4 Spolupráce s odborovým hnutím.....	27
2.3.5 Sociální práce v rámci profesní asociace.....	29
2.3.6 Účast v politickém procesu.....	30
3. Romové jako sociálně vyloučená skupina	32
3.1 Úvod.....	32
3.2 Základní údaje o Romech v ČR.....	32
3.3 Faktory sociální exkluze Romů.....	33
3.3.1 Úvod.....	33
3.3.2 Přístup na pracovní trh.....	33
3.3.3 Vzdělání.....	34
3.3.4 Materiální podmínky.....	35
3.3.5 Bydlení.....	35

4. Metodologie výzkumu.....	37
4.1 Úvod	37
4.2 Strategie výzkumu	37
4.3 Výzkumné otázky.....	38
4.3.1 Hlavní výzkumná otázka.....	38
4.3.2 Dílčí výzkumné otázky.....	38
4.4 Operacionalizace.....	39
4.4.1 Úvod	39
4.4.2 Operacionalizace dílčích výzkumných otázek.....	39
4.5 Metoda sběru dat.....	40
4.6 Účastníci výzkumu	41
4.7 Popis lokality	42
4.8 Výzkumný postup	42
4.9 Výzkumná omezení	43
5. Analýza a interpretace dat.....	44
5.1 Úvod.....	44
5.2 Existence podmínek pro radikální sociální práci.....	44
5.2.1 Životní spokojenost.....	44
5.2.2 Zkušenost diskriminace a oprese.....	45
5.2.3 Romská komunita.....	46
5.2.4 Závěr.....	47
5.3 Participace u Romů.....	48
5.3.1 Vytváření skupin na komunitním základě.....	48
5.3.2 Účast na sociálním hnutí.....	49
5.3.3 Participace na politickém procesu.....	50
5.3.4 Závěr.....	52
5.4 Smysl použití metod v rámci systému.....	53
5.4.1 Normalizace problému.....	53
5.4.2 Závěr.....	54
5.5 Radikálnost ve vztahu k zaměstnavateli.....	54
5.5.1 Závěr.....	55
5.6 Participace u terénních sociálních pracovníků.....	56
5.6.1 Ochota angažovat se v profesní asociaci.....	56
5.6.2 Ochota participovat v politickém procesu.....	57
5.6.3 Závěr.....	57
ZÁVĚR.....	58
Rejstřík věcný	59
Rejstřík jmenný.....	60
Bibliografie.....	61
Anotace.....	63

Přílohy

Příloha 1 – Terénní sociální práce

Příloha 2 – Návaznost radikální perspektivy na další přístupy v sociální práci

Příloha 3 – Přístup vlády ČR k romské integraci

ÚVOD

Jako terénní sociální pracovník působím v jedné z romských komunit už více než pět let a tuto dobu vnímám jako životní zkušenost, která mi umožnila vidět řadu věcí z nové perspektivy. Každodenní praxe terénního pracovníka mi přitom stále přináší nové situace, které mě nutí pokoušet se na problematiku dívat z různých perspektiv a všimnout si i strukturálních problémů, které se v této oblasti objevují. Vzhledem k tomu, že je pro mě zároveň dlouhodobě zajímavé téma radikální sociální práce, pokus o propojení těchto dvou okruhů se sám nabídl. Motivací pro mě bylo i to, že ačkoliv jsou v západní Evropě a USA radikální koncepty poměrně vlivným směrem, u nás jsou zatím prakticky neznámé. Svou roli zde patrně hraje bolestivá zkušenost, kterou Československo prošlo po roce 1948 a která může vést k nechuti zabývat se směrem s implicitním ideologickým pozadím. Rovněž „nešťastný“ přívlastek *radikální* může vzbuzovat dojem něčeho extrémního a prakticky obtížně využitelného. Historie sociální práce (a nejen jí) nicméně ukazuje, že to, co bylo dříve radikální (hnutí za práva žen, menšin atd.) se nejednou postupem času stává normou, nad kterou se podiví málokdo. I z tohoto důvodu je pro mě radikální sociální práce ve vztahu k Romům hodná bližšího zkoumání a rád bych se jí věnoval důkladněji.

Radikální sociální práci považuji za inspirativní i díky, možná rozporuplným, antisystémovým východiskům zaměřeným na sociální změnu. V současné době, kdy oboru dominují přístupy nahlížející sociálního pracovníka především jako autonomního profesionála (či v horším případě byrokrata sledující zejména zájmy svého zaměstnavatele), může být nosná i humanistická perspektiva a angažovaný způsob práce s „klienty“, který je pro radikální směry charakteristický.

Jsem si zároveň vědom, že tento směr přináší řadu sporných témat a prvků a chci se proto zabývat rovněž jeho omezeními.

Poznávacím cílem bakalářské práce bude zodpovězení této otázky: *Které metody radikální sociální práce jsou využitelné v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě?*

1 Teorie radikální sociální práce

1.1 Úvod

V následující kapitole se zaměřím na základní teoretická východiska radikální sociální práce a jejich návaznost na některé další, v sociální práci často diskutované přístupy. Ve zvláštní podkapitole se zmíním o základních bodech kritiky sociálního státu, profesionalismu a s nimi související kontrolní funkci „konvenční“ sociální práce. Domnívám se totiž, že právě na základě vymezení se k těmto tématům se radikální sociální práce do značné míry konstituuje jako samostatný diskurz. V neposlední řadě se zmíním o možných omezeních konceptu radikální sociální práce a pokusím se shrnout v literatuře uváděnu kritiku na adresu tohoto směru.

1.2 Teoretická východiska radikální sociální práce

1.2.1 Úvod

Systemizovat základní okruh témat obsažených v literatuře zabývající se radikální sociální prací považuji za poměrně obtížné díky její značné různorodosti a širce jejího záběru¹. Za účelné nicméně považuji vyjít z klasifikace pěti základních tematických okruhů, které se v literatuře o radikální sociální práci objevují, tak jak je zmiňuje Fook (1993). Jedná se o strukturální analýza soc. problémů, téma normativnosti a sociálně kontrolní funkce sociální práce, kritiku současného společenského řádu, ochranu před opresí a vykořisťováním a konečně také téma společenské změny a osobního osvobození.

¹ Na jedné straně se setkáváme s literaturou pojednávající téma radikální sociální práce výhradně z kritických a teoretických pozic. Na druhé jsou pak k dispozici metodické příručky, které již poskytují praktická doporučení ohledně toho, jak v rámci tohoto paradigmatu konkrétně pracovat s uživateli sociálních služeb. Nelze přitom opomenout fakt, že sama případnost zastřešujícího označení radikální sociální práce jakožto konzistentního směru je diskutabilní, neboť autoři zařazovaní mezi radikální teoretiky přicházejí často se specifickým označením vlastní vize sociální práce.

1.2.2 Strukturální analýza sociálních problémů

Fook (1993) za jedno z klíčových témat radikální perspektivy považuje *strukturální analýzu sociálních problémů*. Individuální problémy jednotlivých lidských bytostí zde nejsou nahlíženy *pouze* jakožto selhání dané jejich osobnostními charakteristikami, ale bere se do úvahy také širší socio-ekonomický kontext společností, ve kterých žijí. Právě opresivní sociální struktura je potom chápána jako základní katalyzátor sociálních problémů.

Gil (1998) jde ještě dále a tuto dichotomii zcela odmítá. Upozorňuje totiž na to, že veškeré vzorce lidského chování (tedy jak adaptivní, tak maladaptivní) jsou ovlivněny ve společnosti převažujícími hodnotami a sociálními institucemi. Lidské zdraví ve své nejširší definici zahrnující biologické, sociální a emocionální komponenty je podle něj závislé na tom, zda je člověku společností umožněno dostatečně naplnit své základní potřeby². Pokud tomu tak je, pak se podle Gila zákonitě dostaví osobnostní růst. Znemožnění naplnění těchto potřeb má pak za následek vznik jak sociálních problémů, tak osobnostních patologií.³

1.2.3 Sociální kontrola a normativnost sociální práce

Za druhé důležité téma, které prochází napříč radikální literaturou, považuje Fook (1993) *analýzu sociálně kontrolní funkce sociální práce* spojenou s následným odmítnutí této funkce.⁴ Fook spolu s dalšími autory (Mullaly, 1993; Gil, 1998; Galper, 1980) upozorňuje, že kromě pomocné funkce sociální práce, resp. sociálního státu, si musí být sociální pracovník vědom i její další důležité dimenze. Tou je podle nich kontrola nad určitými skupinami a jedinci, jejímž účelem je zachování panujícího společenského řádu, který je považován za opresivní. Pokud k tomuto uvědomění nedojde, podstupuje podle

² Gil mluví konkrétně o materiálních, sociálních, psychologických, kreativních, spirituálních potřebách a o potřebě bezpečí a sebe-aktualizace.

³ Touto optikou je možné vidět např. problém zanedbávání či týrání dítěte ze strany rodičů jako problém společenský a nikoli rodinný. Ve chvíli, kdy existuje významná statistická souvislost mezi zanedbáváním dětí a chudobou, je směr kauzality interpretován v rovině: opresivní společenský řád vede k chudobě, která vede k zanedbávání dětí.

⁴ Více je o tomto tématu v kapitole 1.3.

zmíněných autorů sociální pracovník riziko, že svým počínáním bude daleko spíše sloužit zájmům vládnoucí třídy (resp. kapitálu), než chudým a znevýhodněným.

Jinak řečeno, radikální teorie zpochybňuje implicitní normativní a kontrolní princip, ke kterému se podle např. podle Řezníčka (1994) „konvenční“ sociální práce více či méně hlásí. Řezníček k tomu dále dodává: „*I dnešní sociální práci jde v podstatě o to, aby v co možná nejširší míře umožnila takzvaně normální život lidem, kterým z různých důvodů není bezprostředně dostupný.*“ (1994, s. 16)

1.2.4 Kritika existujícího společenského uspořádání

Třetím významným tématem radikální perspektivy je podle Fook (1993) *kritika stávajícího společenského řádu a institucí*, které v jeho rámci existují. Fook podotýká, že kromě konfrontace možných opresivních aspektů vlastní profese, by měl sociální pracovník brát do úvahy i širší socio-politický a ekonomický kontext společnosti. I ten totiž podle ní podstatně ovlivňuje každodenní praxi sociálních pracovníků, stejně jako sociální fungování všech uživatelů sociálních služeb, resp. lidí obecně.

Gil (1998) vnímá společenský řád jako specifickou entitu, která by měla v první řadě sloužit k efektivnímu naplňování lidských potřeb. Společnost, bránící některým potřebám (či potřebám určité části obyvatel) v jejich naplnění, je podle něj možné považovat za *strukturálně násilnou*, přičemž právě tímto termínem současné západní společnosti označuje.⁵

Ještě dále jde v kritice Mullaly (1993) a hovoří o liberálně-kapitalistické společnosti jako o systému, kde vládnoucí třída legitimizuje svou dominanci tím, že utlačované označuje za nebezpečnou třídu, jež musí být v zájmu celé společnosti pod účinnou kontrolou.

Podle Mullalyho odráží povaha státních institucí zájmy mocných, a ty tak primárně slouží jako nástroje sociální kontroly. Mullaly dále soudí, že představitelé systému legitimizují svoji moc i jiným, subtilnějším způsobem, spočívajícím v úsilí o nastolení ideologické hegemony ve společnosti. Té je podle něj dosahováno prostřednictvím institucí jako je

⁵ V této souvislosti připomeňme, že ve chvíli, kdy je Romům v české společnosti díky existenci speciálních škol odpíráno kvalitní vzdělání, jsou tím potlačeny (krom jiných) také jejich materiální potřeby. Automatické zařazení do zvláštní školy je totiž již od útlého dětství de facto odsuzuje k budoucí práci za minimální mzdu. V těchto intencích by tedy zřejmě bylo možné považovat za strukturálně násilnou i českou společnost.

vzdělání, náboženství a masová média. Spolu s H. Marcusem dodává, že systém je v tomto svém počínání tak úspěšný, že (překl. aut.) „... si většina lidí jakoukoli alternativu ke kapitalismu nedokáže vůbec představit.“⁶ (Marcuse in Mullaly, 1993, s.159)

1.2.5 Ochrana před opresí a vykořisťováním

Dalším styčným tématem radikálních teoretiků je požadavek na *ochranu jedince před opresí a vykořisťováním*, Fook k tomu podotýká (překl. aut.): „*Vybaveni dříve zmíněným kritickým uvědoměním, jsou radikální sociální pracovníci povinni chránit zájmy jednotlivců před opresí a vykořisťováním ze strany lidí, skupin či struktur, které disponují vyšší mocí*“ (1993, s. 8.) Činnost sociálního pracovníka tedy nekončí pouhou analýzou sociálních struktur a konstatováním, že mají na některé jednotlivce a komunity neblahý vliv. Důraz je kladen zejména na aktivní jednání sociálního pracovníka. Ten by se měl zaměřit na změnu těch společenských podmínek, které je možné považovat za opresivní. Oprávněný zájem uživatele služby nebýt vykořisťován a utlačován je přitom jednoznačně kladen nad (kontrolní) zájmy společnosti. To umožňuje sociálnímu pracovníkovi zaujmout anti-profesionální⁷ postoj a vzdát se jak hodnotové, tak i politické neutrality. (Gil,1998)

1.2.6 Osvobození a sociální změna

Posledním společným okruhem, který se podle Fook (1993) v literatuře o radikální sociální práci objevuje, je téma *individuálního osvobození a společenské změny*. Radikální autoři (Mullaly, 1993; Galper, 1980; Gil, 1998; Fook, 1993) ve svých textech shodně volají po nekompromisním nahrazení (či přímo odstranění) těch institucí⁸, které brání nastolení spravedlivé a rovné společnosti. Fook (1993) k tomu podotýká, že

⁶ Paralelu zde můžeme vidět s Freireho termínem *kultura ticha*.

⁷ K profesionalismu více v kapitole 1.3.3.

⁸ Kromě snahy o odstranění institucionalizované sociální práce, uveďme např. systematicky propracovaný plán, jak z moderních společností odstranit institucionalizované školství, který podává Illich (2001).

individuální osvobození člověka, tak jak o něm pojednává P. Freire, je nezbytně podmíněno zásadní sociální změnou.⁹

1.3 Kritika profesionalismu a sociálního státu

1.3.1 Úvod

Radikální teorie z obecného hlediska interpretuje samotný sociální stát jako jednu z mnoha opresivních společenských struktur, která primárně slouží k udržení mocenského postavení zvýhodněných společenských skupin (a tím i podřízeného postavení těch znevýhodněných). Na sociálního pracovníka je tímto pohledem nahlíženo jako na jakéhosi exponenta zájmových skupin, který samotnou svou prací, či jejími kontrolními aspekty, udržuje stávající sociální řád v chodu. Profesionalismus je zde chápán jako nástroj, který slouží k posílení moci sociálních pracovníků – umožňuje jim udržovat monopol na řešení sociálních problémů. V konečném důsledku tak dochází k posílení mocenských struktur samotných.

1.3.2 Sociální stát

Se zpochybněním sociálního státu a jeho kontrolní podstaty se v různé míře setkáme v díle většiny teoretiků radikální sociální práce. Sociální stát je přitom vnímán především jako nástroj, který legitimizuje stávající kapitalistického zřízení – to je v kontextu celé teorie vnímáno jako odcizující a opresivní. Této tématice se širším způsobem věnuje zejména Mullaly (1993), který shrnuje základní výtky vedené na adresu sociálního státu a z marxistických pozic interpretuje důvody jeho existence.

Zajímavou interpretaci významu sociálního státu pro kapitalisticky orientovanou společnost podává rovněž O'Connor, který identifikuje jeho protichůdnou legitimizační a akumulační funkci (překl. aut.):

⁹ O metodách, které mají vést k tomuto cíli je obsáhle pojednáno ve třetí kapitole.

Stát se musí pokoušet udržovat či vytvářet podmínky, ve kterých je možné akumulovat ziskový kapitál. Nicméně, musí se také pokoušet udržovat či vytvářet podmínky pro sociální smír. Kapitalistický stát, který otevřeně využívá své donucovací síly k tomu, aby pomohl jedné třídě akumulovat kapitál na úkor tříd jiných, ztrácí svou legitimitu a tudíž podkopává základy [občanské] loajality a podpory. Na druhou stranu stát, který přehlíží to, že jeho účast v procesu akumulace kapitálu je nezbytná, riskuje, že ztratí zdroje vlastní moci. Těmito zdroji se rozumí vytváření nadhodnoty během hospodářské produkce, resp. daně z této nadhodnoty vybírané. Stát se musí zapojit do procesu akumulace kapitálu, ale nesmí tuto svou politiku nazývat nepravými jmény, ani se pokoušet ji zakrýt. (in Mullaly, 1993, s. 108.)

Pro Mullalyho (1993) znamená vznik sociálního státu uspokojení čistě funkční potřeby systému kapitalistické výroby, která jeho prostřednictvím předchází riziku (resp. tlumí dopady) možných hospodářských a sociálních krizí pramenících z přirozeně cyklického vývoje ekonomiky. Sociálního státu je tedy podle něj zapotřebí (myšleno na úrovni přežití společnosti, nikoli jedince) především ve chvílích, kdy se ekonomika nachází v období recese. Bez jeho existence by velmi pravděpodobně docházelo k sociálním nepokojům¹⁰, které by mohly ohrožovat společenskou stabilitu a v konečném důsledku také kapitalistickou podstatu společnosti.

V situaci, kdy sociální stát přebírá v podstatě veškerou zodpovědnost za důsledky selhání trhu, jednoznačně nahrává zájmům ekonomických elit, které by tuto zodpovědnost měly nést v první řadě. Toto přenášení nezanedbatelných nákladů na bedra sociálního státu má velký význam rovněž v případě státních výdajů na zdravotnictví a školství a sociálního zabezpečení, díky nimž má privátní sektor k dispozici zdravou a relativně vzdělanou pracovní sílu, která je schopna spotřeby i ve chvíli, kdy díky makroekonomickým vlivům vypadne z pracovního trhu. (Mullaly, 1993)

Galper (1980) nicméně v této souvislosti konstatuje, že v propojení korporativních a vládních zájmů není třeba hledat žádné úmyslné spiknutí. Podle něj si však vrcholní představitelé těchto sektorů dobře uvědomují, jakým způsobem slouží nejrůznější programy sociální podpory k udržení jejich třídních zájmů.

¹⁰ Ostatně určité pochybnosti o schopnosti sociálního státu udržovat sociální smír přináší i dnešní každodenní realita, kdy se hroubí navzájem globálně propojený ekonomický řád.

1.3.3 Profesionalismus

Obecně lze říci, že profesionalismus¹¹ v sociální práci je z hlediska radikálních pozic velice často chápán jako pouhá ideologie posilující moc sociálních pracovníků jako expertů na řešení sociálních problémů, která zároveň udržuje uživatele sociálních služeb v jejich podřízeném a bezmocném postavení. Současně přitom stvrzuje identitu neúspěchu, která je společností uživatelům sociálních služeb často připisována (Fook, 1993). V této souvislosti hovoří Mullaly (1993) o technicistní povaze profesionalismu, která má tendenci přisuzovat příčinu sociálních problémů lidem, kteří jim čelí.

Podle *Case Con manifestu* (in Bailey, Brake, 1975), který mj. shrnuje základní výtky vedené na adresu profesionalismu, je zcela nesprávný v něm implicitně obsažený předpoklad, který označuje sociální práci za výlučný obor lidské činnosti podobný medicíně či advokacii. Důsledkem tohoto východiska je totiž optikou manifestu diskreditace v sociální práci netrénovaných laiků, monopolní kontrola nad pomáhajícím procesem a vytváření byrokratických a na hierarchii založených organizačních struktur. V těch je pak kariéerní růst umožněn jen těm, kteří vyznávají hodnotovou neutralitu a řídí se normativními pravidly organizace. Konečným důsledkem profesionalizace je pak podle zmíněného manifestu fatální odcizení sociálních pracovníků jakožto expertů od cílové skupiny lidí, se kterými pracují a také zakonzervování strukturních příčin oprese. V neposlední řadě pak dochází ke ztrátě původního aktivistického potenciálu sociální práce.

Řezníček (1994) v této souvislosti hovoří o rozporuplném vývoji sociálních služeb, které „v zájmu vyšší racionalizace a efektivnosti svého fungování neustále ubírají jednotlivcům, rodinám a společenstvím čím dál více z jejich přirozených činností a činí je předmětem formálně organizovaného, financovaného a centralizovaného úsilí.“ (1994, s. 17.) Řezníček dále upozorňuje na to, že zastánci některých alternativních forem sociální práce upřednostňují obsáhlou deprofesionalizaci a decentralizaci sociálních služeb, jež by za pomoci laiků, přátel, rodiny a dobrovolníků byly schopny dosahovat kvalitativně lepších výsledků, než jak je tomu u těch současných.

¹¹ Greenwood (in Nečasová, 2001) popisuje pět základních atributů svébytné profese. Jde o systematickou teoretickou základnu, autoritu profese vůči klientům a komunitě, kulturu profese a existenci etického kodexu.

Závěrem je třeba říci, že ne všichni radikální autoři volají po dekonstrukci profesionalismu v sociální práci. Reisch a Andrews (2001) v tomto ohledu hovoří o dvou protichůdných tendencích, které se USA a Velké Británii objevily na počátku 70. let. První a početnější skupina teoretiků (reprezentovaná např. Galperem, Brakem a Baileyem) vnímala organizační a teoretickou strukturu profesionalismu jako jednu z nejdůležitějších překážek vybudování plnohodnotné radikální praxe. Zatímco skupina druhá, mezi jejíž zástupce můžeme řadit Mullalyho, nepovažovala tyto dva aspekty za vzájemně neslučitelné.

1.4 Omezení a kritika radikální sociální práce

1.4.1 Úvod

V této kapitole uvedu základní výtky a kritiku, které se ve vztahu k radikální sociální práci nejčastěji objevují. Využiji přitom přehledného výčtu nejrůznějších omezení radikální sociální práce, které podává Payne (1997) a podám k nim vysvětlující komentář. Rovněž zmíním některé další aspekty radikální teorie, které sám považuji za její slabá místa. Kritické vymezení je rovněž součástí následující kapitoly, kde se rozsáhle věnuji metodám radikální sociální práce a komentuji některé jejich diskutabilní předpoklady, jakož i důsledky.

1.4.2 Ideologie

První a nejzásadnější námitkou k radikální sociální práci může být odkaz na její rozporuplný charakter pohybující se na pomezí teorie a ideologie.¹² Východiska a vysvětlení diskutovaných sociálních jevů jsou tak jen obtížně empiricky ověřitelná. Mullaly (1993) se k označení radikální perspektivy za ideologii hlásí, nicméně dodává, že stejně tak je třeba se dívat na samotný liberální kapitalismus a teorie, které v jeho rámci fungují, aniž by ho zpochybňovaly. Payne (1997) k tomu dodává, že v podstatě každá

¹² Riziko spatřuji zejména v tom, že v ideologických intencích mohou být v podstatě jakékoli výhrady vůči radikálním teoriím snadno označeny za apologetiku vládnoucí třídy a bez další diskuse odmítnuty.

(vlastní překlad) „...*teorie představuje ideologický postoj, často podporující vládnoucí třídu*“ (1997, s. 235). Podotkněme, že postmoderní proudy ve filozofii vědy navíc podporují budování co nejširší, byť možná rozporuplné teoretické základny, v duchu hesla *anything goes* P. Feyrabanda.

1.4.3 Bezprostřední pomoc

Další kritická připomínka se týká předpokladu, že radikální sociální prací upřednostněné povzbuzování uživatelů sociální služeb k různým formám kolektivních akcí vede k nejistým výsledkům a odvrací pozornost od toho, aby *tady a teď* řešili své reálné existující problémy. To je z hlediska profesionální sociální práce možné považovat za neetické, nepraktické a dokonce také za zrazení základního poslání sociální práce.¹³ (Payne, 1997)

Tuto výhradu považuji za zčásti platnou, neboť v radikální teorii podle mého názoru skutečně převažuje kritický tón a zaměření na dlouhodobé cíle v podobě sociální změny nad doporučeními ohledně praxe sociálního pracovníka, která by měla poskytnout specifický návod, jak bezprostředně přistupovat k řešení sociálních problémů jednotlivců. Na druhou stranu tvrzení radikální teorie, že zdroj sociálních problémů je třeba primárně vidět v opresivních strukturách, má, domnívám se, jisté, velmi obtížně vyvratitelné ideologické opodstatnění. Z tohoto hlediska je naopak možné interpretovat hodnotově neutrální sociální práci, která odmítá zaujmout strukturální hledisko, jako nepraktickou, neetickou a v důsledku pouze posilující¹⁴ nespravedlivý sociální řád.

Je přitom třeba říci, že kritika sociálního řádu, institucí a professionalismismu v sociální práci nutně neznamená odmítnutí jejích metod jako takových. Podle mého názoru je třeba ji brát spíše jako doplnění sociální práce o strukturální vnímání sociálních problémů, které v mnoha případech k sociální práci chybí. V odpověď na výtky ohledně praktické nevyužitelnosti radikální sociální práce, zmiňme také relativně novou práci J.

¹³ V této souvislosti mne také napadá námitka, že radikální přístup se jen obtížně vyrovnává s aktuálními emocionální problémy lidí, neboť má tendenci vysvětlovat jejich problémy strukturálními vlivy a opomíjet vlivy v jejich bezprostředním sociálním prostředí (rodina, komunita), což v důsledku může paradoxně vést k tomu, že je k nim přistoupeno jako k objektům a nikoli lidským bytostem se specifickými potížemi a jedinečnou sociální historií.

¹⁴ Ve smyslu poskytování minimální sociální pomoci, která je nutná k tomu, aby se utiskovaní necítili v existenčním ohrožení a nebyli schopni se proti svému utlačování kolektivně postavit.

Fook, která v knize *Radical casework* (1997) podává srozumitelný návod, jak radikální kritické perspektivy do přímé sociální práce s uživateli služeb prakticky integrovat.

1.4.4 Sociální změna

Za rozporuplný považuji také hlavní cíl deklarovaný radikální sociální práci – sociální změnu. Radikální perspektivu považuji za silnou v kritice současného sociálního řádu, nicméně v čem podle mého názoru v podstatě selhává, je její vágní představa budoucího společenského uspořádání. Politická složka směřující k osvobození člověka od opresivních struktur a institucí, která by podle tohoto přístupu měla být v praxi sociálního pracovníka do velké míry zastoupena, je tak projektem s otevřeným koncem, který - jak se domnívám - může v důsledku přinést hypoteticky jak rovnější a spravedlivější společnost, tak i reálně anomickou situaci, kdy přestanou veškeré stávající instituce fungovat a celá společnost bude uvržena do násilí a chaosu.

1.4.5 Geografické omezení

Radikální sociální práce může být podle Payna (1997) podrobena kritice i za to, že přeceňuje opresi založenou na příslušnosti k určité třídě či minoritní skupině, přičemž se nijak nezabývá náboženskou opresí, či z obecného hlediska nedostatkem svobody a nedodržováním lidských práv v některých zemích. Využitelnost radikální perspektivy je tak omezena spíše na prosperující státy západního světa, kde se základní lidské svobody rozvíjely stovky let, zatímco její přínos pro chudší země s nedostatečně rozvinutým systémem dodržování lidských práv je diskutabilní.

1.4.6 Vnitřní omezení

Fook (1993) hovoří také o jistých *vnitřních* limitech na úrovni mezilidské interakce, vyplývajících z možného nedorozumění mezi sociálním pracovníkem a uživatelem služby ohledně interpretace daného problému, či plynoucí z odmítnutí takové interpretace.

Sociální pracovník musí s tímto rizikem počítat a být schopen pomoci i člověku odmítajícímu přistoupit na strukturální interpretaci problému, a to za použití výhradně tradičních východisek a postupů sociální práce. Obdobná situace nastává i ve chvíli, kdy uživatel sociální služby sice souhlasí se strukturální interpretací svého problému, ale obává se životní změny, která by s jeho větším zapojením do politického života nastala. (Fook, 1993)

Realistické zhodnocení situace člověka ocitajícího se v akutní krizi nabízí Galper (1980) a říká (vlastní překlad):

Když do dané organizace přicházejí lidé s palčivým akutním problémem, jsme povinni jim pomoci se s tímto problémem vyrovnat. Může se stát, že člověk, který je pod velkým psychologickým tlakem, si zkrátka nedokáže vybudovat dostatečný náhled na svůj problém, dokud nezažije úlevu od jeho symptomů. Tuto skutečnost a potřebu [úlevy] nemůžeme ignorovat a neměli bychom se cítit provinile ani politicky pomýleně, pokud budeme řešit jeho problém na této úrovni (1980, s. 149).

Jinými slovy, tak jako není radikální sociální práce vhodná pro každého sociálního pracovníka, neboť vyžaduje určité minimální charisma, velkou motivaci, nasazení a schopnost porozumět lidem, se kterými pracuje, tak není stejně vhodná za všech okolností ani pro všechny uživatele sociálních služeb. (Fook, 1993)

2 Metody radikální sociální práce

2.1 Úvod

Úvodem této kapitoly považuji za nutné podotknout, že v propracovanosti praktických východisek práce s uživateli sociálních služeb a konkrétních metod, podle mého názoru radikální sociální práce poněkud zaostává za teorií.

Do značné míry je to zřejmě tím, že primárním cílem intervence radikálního sociálního pracovníka není pouze konkrétní člověk, rodina či komunita, ale zejména širší opresivní společenská formace, která je podle radikálních teoretiků za vznik a přetrvávání sociálních problémů zodpovědná. Radikální přístup tak lze chápat jako jakési rozšíření konvenčně pojímané sociální práce o politickou složku, spíše než jako systém jednoznačných metodických pokynů pro výkon sociální práce.

Všichni teoretici přístupu se nicméně shodují v tom, že přestože faktickým cílem radikální sociální práce je přispět k transformaci společnosti směrem k větší rovnosti a sociální spravedlnosti, nelze také opomíjet okamžité potřeby lidí a rozvíjet prostředky k jejich uspokojování vycházející z konvenčně pojímané sociální práce (Fook, 1993).

Další nesnází, bránící jednoznačnému výčtu metod radikální sociální práce, je dle mého názoru její vnitřní diferencovanost jakožto směru. Podle Fook (1993) můžeme hovořit o dvou táborech radikálních teoretiků, které se liší rozsahem a kvalitou požadovaných společenských změn. Na jedné straně stojí liberální radikálové zastávající tezi, že k zásadní společenské změně a proměně sociální práce musí dojít v rámci stávajícího politického uspořádání a jsou tak orientováni reformně (byť v drastickém slova smyslu). Na straně druhé je pak početnější skupina marxistických radikálů předpokládajících, že současný společenský řád je na nerovnosti a opresi založen a je tudíž nereformovatelný. Ti jsou přesvědčeni, že k sociální změně může dojít jen za podmínky nahrazení kapitalismu kvalitativně jiným systémem.

Oba uvedené směry se podle mého názoru odlišují i mírou akcentu vlastní sociální práce na potřeby jedince, přičemž liberálně radikální přístup ze samotné logiky věci disponuje propracovanější metodikou, zatímco marxisticky orientovaný přístup rozvíjí

zejména téma možnosti transformace společnosti a uživatele sociálních služeb chápe jako média této změny.

Užitečným se mi při popisu metod radikální sociální práce jeví využít Mullalyho (1993) rozlišení mezi praxí uvnitř systému a mimo něj.¹⁵ Jeho vize sociální práce v rámci systému má za úkol ošetřit postižené selháním kapitalistického systému, zatímco praxe mimo něj by měla narušovat opresivní a konstitutivní prvky systému. Obě tyto složky se přitom vzájemně podmiňují, neboť krátkodobé cíle v podobě naplňování okamžitých potřeb a zvyšování uvědomění uživatelů sociálních služeb mohou přispět transformaci společnosti.

Podle mého názoru je Mullalyho pojetí silné především v analýze příčin selhávání systému a popisu metod, jak opresivní systém změnit, zatímco jeho charakteristika praxe sociálního pracovníka na úrovni práce s uživateli sociálních služeb je o poznání méně specifická. Doplním jej proto zejména o ryze praktickou interpretaci radikálních východisek v sociální práci v podobě *radikální případové práce*, jejíž autorkou je Fook.

2.2 Sociální práce v rámci systému

2.2.1 Úvod

V intencích předchozího rozdělení na liberální a marxistickou radikální sociální práci lze podle mého názoru Mullalyho (1993) zařadit jednoznačně do skupiny druhé. Vychází totiž z premisy, že nejdůležitějším cílem sociální práce je transformace celé společnosti. Aby k takové zásadní změně došlo, je podle něj nutná postupná opracionalizace zcela odlišné ideologie, než je ta, na které současný společenský řád operuje.¹⁶

2.2.2 Práce s uživateli sociálních služeb

Základním předpokladem získání větší kontroly nad svými životy u uživatelů sociálních služeb je podle radikálních teoretiků (Mullaly, 1993; Bailey, Brake, 1976; Galper, 1980;

¹⁵ Revoluční étos je u Mullalyho v této distinkci patrný z přidání dovětky – *a proti systému*.

¹⁶ Tím je míněn liberální kapitalismus.

Fook, 1993) tzv. *zvyšování jejich uvědomění* o tom, že jsou objektem útlaku. Proces zvyšování uvědomění zahrnuje dle Galpera (1980) reflexi a porozumění dehumanizujícím elementům nespravedlivého sociálního řádu spolu se složkou jednání, která vede k jejich změně.

V této souvislosti hovoří Mullaly (1993) o *politickém vzdělávání*, které probíhá oběma směry mezi sociálním pracovníkem a uživatelem sociální služby. Nastiňuje přitom až romantickou představu, že si obě zúčastněné strany budou navzájem vyměňovat své životní zkušenosti, jež je vzájemně obohatí.¹⁷ V tomto kontextu je *uvědomění* dosahováno také prostřednictvím tzv. *kritického dotazování*. To by mělo mapovat životní situace uživatele služby, tak aby získal vhled do jejího řešení. Dalším důsledkem zvyšování uvědomění uživatelů služeb by potom mělo být odstranění jejich internalizovaného a svazujícího pocitu studu a vlastní nekompetence.

Rozhodujícím předpokladem (dodejme, že nejen v radikální perspektivě) dosažení kýženého vhledu a nalezení vhodného řešení životní situace uživatele sociální služby je autentičnost vzájemného vztahu mezi ním a sociálním pracovníkem. Leonard (in Bailey, Brake, 1976) navazuje na Paula Freireho a hovoří o potřebě *dialogického vztahu* mezi uživatelem služby a sociálním pracovníkem.

Dialogického vztahu by mělo být dosaženo jednak použitím dostatečně srozumitelného jazyka ze strany sociálního pracovníka – ten by měl v ideálním případě hovořit stejným způsobem jako jeho partneři. Pro dosažení požadované úrovně vztahu by se měl sociální pracovník dále pokoušet narušit implicitní mocenskou nerovnováhu obou stran a to prostřednictvím cíleného demytizování¹⁸ své role v pomáhajícím procesu. Mezi další předpoklady budování dialogického vztahu patří neformální oblékání sociálního pracovníka, sdílení dokumentace s lidmi, kterých se týká, upřímnost ohledně limitů pomoci apod.. (Mullaly, 1993)

Ke zvyšování uvědomění vede celá řada dalších navzájem propojených a ovlivňujících se technik. Metoda tzv. *normalizace problému* spočívá v poskytnutí informací (např. statistického charakteru) o tom, že situace, která uživatele služby trápí

¹⁷ Tento modelový vztah však považuji za jen obtížně uskutečnitelný, pokud je sociální pracovník zaměstnán v organizaci, která může na uživatele služby vyvíjet určitý nátlak (jako je například městský úřad), neboť zde podle mých zkušeností do hry vstupují více či méně uvědomované obavy uživatelů sociálních služeb, od kterých mohou jen obtížně abstrahovat.

¹⁸ Jinými slovy se nestylizovat do role odborníka a srozumitelně vysvětlovat své pracovní postupy.

není nijak výjimečná, ale postihuje celou řadu dalších lidí.¹⁹ Využití této techniky předpokládá dva efekty. Jednak může působit úlevně (ocitl jsem se v této situaci nikoli vlastní vinnou a podobně je postiženo mnoho dalších lidí) a jednak roste šance, že uživatelé služeb spojí své síly a společně budou prosazovat své zájmy týkající se změny této situace. (Mullaly, 1993)

Domnívám se však, že oba zmíněné předpoklady jsou do značné míry sporné. Okamžitým důsledkem normalizace může být podle mého názoru stejně tak pouze neúčelné zvyšování antagonismu uživatelů sociálních služeb vůči většinové společnosti vedoucí k odmítnutí jakéhokoli dialogu s ní. Totéž platí i pro úlevnou funkci normalizace. Myslím, že jejím nepředpokládaným důsledkem může být sebrání víry v obrat ve svém životě a rezignace na jakoukoli snahu ji změnit tváří v tvář opresivnímu mocenskému molochu, který je radikální perspektivou uživatelům sociálních služeb prezentován. Za hlavní problém považuji empirické neověření obou těchto faktorů, které jsou předkládány jako něco samozřejmého.

Cílem techniky *kolektivizace* je podnícení utváření skupin založených na podobném sociálním statusu jejich členů. Jde o jakousi konstruktivní antitezi k individualismu, na kterém jsou podle Mullalyho (1993) současné západní společnosti založeny a z něhož čerpá svou opresivní sílu vládnoucí třída. Tímto způsobem utvořené svépomocné skupiny²⁰ pak mají celou řadu funkcí, mezi než patří terapeutický efekt, další zvyšování uvědomění a vytváření kritického podhoubí pro akce na politickém základě (Mullaly, 1993).

Konečně technika *redefinování* ukazuje uživateli služby jiný pohled na jeho roli a jednání v dané sociální struktuře než je ten, se kterým je běžně konfrontován. Jde o „...činnost zvyšující uvědomění tím, že osobní problémy jsou redefinovány použitím politického jazyka odhalujícího vztah mezi objektivními materiálními podmínkami a subjektivními osobními zkušenostmi“ (Mullaly, 1993, s. 171.). Chování, které je

¹⁹ Normalizace nezaměstnanosti např. obnáší objasnění jejich negativních dopadů na nižší socio-ekonomické vrstvy a zároveň vysvětlení její důležitosti pro vládnoucí třídu, která má jejím udržováním zajištěnou potřebnou konkurenci nad pracovními místy, která jsou špatně placená či nebezpečná (Mullaly, 1993).

²⁰ Jde o horizontálně strukturované skupiny, které nepodléhají vedení sociálního pracovníka a operují na základě vzájemné pomoci mezi členy. (Mullaly, 1993)

společností běžně chápáno jako nežádoucí, jako je závislost na sociální podpoře, nezaměstnanost atd., je po svém redefinování označeno jako zcela logické a přirozené.

2.2.3 Práce radikálního sociálního pracovníka v organizaci

Mullaly (1993) mimo jiné poskytuje sérii doporučení, kterých by se měl radikální sociální pracovník držet při svém běžném fungování na pracovišti. Vychází přitom z předpokladu, že nejen práce s uživateli služby může mít radikální rozměr, ale také organizace, v jejímž rámci sociální pracovník působí, může být polem pro její radikalizaci. Upozorňuje, že většina organizací poskytující sociální služby je založena na konformitě ke stávajícímu sociálnímu řádu a není přátelsky nakloněna zmocňování klientů v radikálním slova smyslu. Vybízí proto k jisté dávce pragmatismu vůči zaměstnavateli, neboť podle něj není realistické předpokládat, že by se všichni radikálně smýšlející pracovníci dokázali uplatnit v nevelkém počtu progresivně orientovaných organizací.

Právě proto je podle něj nutné takové organizace přetvářet zevnitř, způsobem politické a sociální osvěty kolegů a nadřízených. V této činnosti vidí možnost přechodu od sociální kontroly ke skutečné pomoci lidem. Možný konflikt mezi zájmy a pravidly zaměstnavatele a radikální praxí přitom Mullaly (1993) nepovažuje za podstatný, protože sociální pracovník je vázán etickým kodexem profese a musí proto vždy upřednostnit zájmy uživatele služby.

Možnosti pro radikalizaci organizace spatřuje Mullaly (1993) hned na několika úrovních. V organizaci působící sociální pracovník by podle něj měl usilovat o přenesení co největší části kompetencí za stanovení jejich cílů a postupů k jejich naplnění na zaměstnance, kteří jsou v přímém kontaktu s uživateli sociálních služeb. Tím by mělo minimalizováno riziko, že organizace bude k sociálním problémům přistupovat podle určitého rigidního mustru a de facto uživatele jejich služeb odsoudí k chování, které je od nich očekáváno.

Sociální pracovník by se v rámci snahy o demokratizaci pracoviště měl také angažovat v jejich odborech a zároveň vytvářet pevné společenství podobně smýšlejících

kolegů. Tyto aktivity mají za cíl vytváření tlaku na vedení organizace a následnou změnu těch jejích praktik, které mohou být považovány za opresivní. (Mullaly, 1993)

Leonard (in Bailey, Brake, 1976) hovoří o potřebě bránit uživatele služby před zhoubným působením *konvenčně*²¹ fungujících organizací a nabádá přitom k maximálnímu využití všech zdrojů, které je tato organizace schopna uživatelům služeb poskytnout. To obnáší i vůči zaměstnavateli značně neloajální²² aktivity, jakými jsou informování uživatelů služby o důvěrných informacích týkající se chodu organizace, které jim mohou být nápomocné v dosažení jejich cílů. Dále pak jde o napojování uživatelů služeb na důvěryhodné zaměstnance a stejně tak jejich varování před spoluprací s opresivně smýšlejícími kolegy. Leonard zmiňuje i pozměňování či falšování statistik a záznamů o uživatelích služby s cílem získat více času na přímou práci s nimi. Hovoří také o záměrném zamlčování důvěrných informací nadřízeným, které by mohly v jejich očích uživatele služby poškodit. Konečně nabádá také ke shovívavosti k lidem, kteří z nějakého důvodu nevyhovují podmínkám organizace pro získání jejich služeb.²³

Za problematické v tomto kontextu považuji zejména body týkající se předávání důvěrných informací o agentuře poskytující sociální služby a doporučování vhodných partnerů pro spolupráci. Jsou sice motivovány snahou maximálně prospět uživatelům sociálních služeb a s určitou mírou představitosti je snad možné považovat je za dovedení principů obsažených v etickém kodexu sociálního pracovníka do důsledků. Nicméně považuji je za velmi ohrožující pro sociálního pracovníka samotného. Ten totiž musí bezpodmínečně spoléhat na kvalitu vztahu mezi ním a uživatelem služby. Tato důvěra však nemusí být nijak opodstatněná, neboť uživatel služby se podle mého názoru může o tomto neloajálním jednání sociálního pracovníka zmínit i dalším lidem, stejně jako jej využít ke svému domnělému či skutečnému prospěchu, což může sociálního pracovníka zcela zdiskreditovat.

Další oběma autory zmiňované body, jakými jsou zachovávání důvěrných informací, shovívavost k nevyhovujícím kritériím a minimalizace povinností spojených

²¹ V českém kontextu by se podle mého názoru za takové organizace daly považovat zřejmě byrokraticky fungující městské úřady, nikoli však už synergicky orientované neziskové organizace.

²² Mullaly (1993) zachází dokonce až tak daleko, že přirovnává pozici radikálního pracovníka v organizaci ke guerille, která je obklopena cizí a mnohem silnější armádou. Termín guerilla přitom ve španělštině označuje malou válku. Guerillová taktika je spojována s partyzánským vedením boje proti početnějšímu nepříteli využívající podporu místní populace a momentu překvapení.

²³ Jde např. o trvalé bydliště uživatele služby mimo území spadajícího do pole působnosti organizace.

s vedením dokumentace, pak podle mých zkušeností tvoří zcela běžnou součást práce terénních sociálních pracovníků.

Mullaly (1993) i Leonard (in Bailey, Brake, 1976) přiznávají, že podobným způsobem praktikovaná sociální práce není ve vztahu k zaměstnavateli zcela bez rizik. Nicméně je nepovažují za tak závažná, pokud je sociální pracovník dostatečně kompetentní a postupuje pragmaticky²⁴. Podotýkají, že většina organizací poskytující sociální služby operuje na paradoxním základě navenek proklamovaných idejí rovnosti a sociální spravedlnosti a vnitřních represivních atributů, čehož může radikální sociální pracovník při obhajobě své činnosti využít.

2.2.4 Radikální případová práce

Mezi zástupce liberálně orientovaných směrů lze řadit Fook. Ta svůj model radikální případové práce postavila na tradičně pojímané případové práci rozšířené o některé radikální myšlenky s cílem poskytnout sociálním pracovníkům konkrétní návod pro jednání s uživateli služeb. Z obecného hlediska se metodika radikální případové práce zaměřuje na důkladnou změnu vnějších příčin špatné životní situace člověka a nikoli pouze na pomoc se zvládnutím jejich důsledků a přizpůsobení se jim.

Tradičně pojímaná případová práce je podle Fook (1993) svými východisky a ideami velmi blízká její radikální variantě. V čem však podle ní selhává, je její jednostranné zaměření na psychologickou rovinu problému uživatele služby a opomíjení jeho širších sociálních příčin. Radikální případovou práci definuje jako (překl. aut.):

...Individuálně zaměřenou pomoc, která se soustředí na strukturální příčiny osobních problémů, konkrétně na interakci mezi jedincem a socio-ekonomickou strukturou, která problémy způsobuje. Tato strukturální analýza je spojena s kritickým přístupem ke strukturám, které ovládají a využívají jedince a zároveň závazkem k ochraně a osvobození lidí od těchto struktur (Fook, 1993, s. 41.)

²⁴ Oba varují před iracionálními, destruktivními a militantními akcemi, vedoucími k rozvázání pracovního poměru, které v konečném důsledku uživatele služeb i sociálního pracovníka poškodí.

Fook (1993) identifikuje rozdíly mezi tradiční a radikální případovou prací na čtyřech úrovních. První úroveň se týká určení sociálních faktorů podílejících se na daném problému. Sociální pracovník by kromě rozkrytí silných a slabých stránek uživatele sociální služby a zmapování jeho přirozeného prostředí, měl zohlednit také ve společnosti dominující hodnotový systém (ideologii) a jeho reflexi uživatelem služby. Měl by se tedy ptát nejen na jeho očekávání, hodnoty a komunikační vzorce, ale také pátrat, do jaké míry jde o deriváty obecných společenských norem a očekávání a zda jejich zproblematizování nemůže přispět k řešení problému.

Další úroveň se vztahuje ke zhodnocení povahy a příčin problému. Tradiční případová práce má podle Fook (1993) tendenci vidět zdroj problémů člověka v jeho neschopnosti vyrovnat se s požadavky prostředí a rovněž v selhání při snaze se jim přizpůsobit. Radikální přístup tuto optiku převrací a nastoluje otázku, zda není chyba v prostředí, když jedinci neumožňuje důstojný život a naplnění jeho potřeb.

Třetí úroveň se týká stanovení cílů intervence. Radikální rozšíření případové práce se soustředí nejen na zvládnutí dané problematické situace, ale také na účinné převzetí kontroly nad touto situací a její následnou změnu. (Fook, 1993)

Konečně čtvrtá úroveň odlišnosti oproti tradiční případové práci spočívá ve stanovení způsobů, jak cílů intervence dosáhnout. V tomto ohledu jsou Fook (1993) popisované techniky do značné míry srovnatelné s těmi, jež jsou popsány v kapitole 2.2.1 a dále je propracovává.

2.3 Sociální práce mimo systém

2.3.1 Úvod

Jak už bylo řečeno dříve, je radikální práce v rámci systému svými východisky i metodami do značné míry blízka běžně požímané sociální práci. Jejím cílem je v první řadě dosáhnout co nejrychlejšího zlepšení životní situace člověka.

Sociální práce proti systému naproti tomu sleduje spíše dlouhodobější cíle, spočívající v odstranění (překl. aut.) „... *materiálních podmínek a opresivních*

strukturních vzorců jakými jsou patriarchální řád, rasismus a ageismus“ (Mullaly, 1993, s. 182), jež mají být za vznik sociálních problémů zodpovědné.

Výčet praxe sociálního pracovníka mimo systém obnáší formování a podporování alternativních služeb a organizací, vytváření zájmových koalic a sociálních hnutí, spolupráci s odbory a profesními asociacemi a zapojení sociálních pracovníků a uživatelů služeb do komunální i parlamentní politiky. (Mullaly, 1993)

Většina těchto činností nepatří mezi běžnou agendu sociálního pracovníka a mimo radikální perspektivu nejsou v sociální práci nijak teoreticky zpracovány. V následujících podkapitolách se jimi proto budu zabývat podrobněji.

2.3.2 Alternativní služby a organizace

Alternativními organizacemi a službami jsou míněny ty, které nesou konkrétní témata a cíle a jsou zároveň vytvořené zdola na komunitním základě, např. zájmovou skupinou..²⁵ Vzájemná solidarita členů v komunitně orientovaných službách a organizacích by přitom měla napomáhat řešit ty problémy, se kterými si individuální sociální práce a konvenční sociální služby nejsou schopny poradit (Galper, 1980.) Rossová (in Navrátil, 2001) k tomu podotýká, že komunity samotné disponují značnými zdroji schopnými dosáhnout potřebných změn trvalého charakteru.

V budování alternativních služeb a organizací vidí Mullaly (1993) smysl nejen z hlediska zmocňování lidí, kteří se na nich podílejí a jejich zapojení do procesu rozhodování o sobě samých, ale vnímá je i jako smysluplnou možnou základnu pro hlubší změnu sociálního řádu.

Úlohou sociálního pracovníka je v tomto kontextu iniciovat vznik takovýchto uskupení. Nabízet jim svoji odbornou podporu a pomáhat jim hledat možné zdroje financování (Mullaly, 1993).

2.3.3 Vytváření zájmových koalic a sociálních hnutí

²⁵ Těmi mohou být např. sdružení ochrany nájemníků v určité lokalitě, společnost gayů a leseb, chudých lidí, členů etnických menšin se zkušeností s rasismem, krizová centra pro oběti znásilnění apod..

Další možností, jak ze strukturálního hlediska pomoci uživatelům sociálních služeb, je podle Mullalyho (1993) budování koalic mezi jednotlivými službami a organizacemi, tak aby došlo k rozšíření jejich akčního a nátlakového potenciálu. Mullaly hovoří přímo o nutnosti začlenění samotné sociální koalice do sociálního hnutí, které by přineslo minimálně změnu některých společenských institucí, když už ne celého společenského řádu. Leonard (in Bailey, Brake, 1976) v této souvislosti mluví o potřebě vytvářet *proti-systémy*, které by tvořily opozici vůči širokému spektru vnějších zásahů do života komunity.

Zásadní překážkou, bránící propojování jednotlivých znevýhodněných skupin obyvatel (tedy např. příslušníků etnických menšin, bývalých trestanců apod.), je jejich soustředění na vlastní dílčí problémy, bez zřetele k zájmům širšího celku všech utlačovaných.²⁶ Tím, že každá organizace a zájmová skupina upřednostňuje své vlastní vidění projevů oprese, dochází k vzájemné řevnivosti a soupeření o společenskou pozornost a zdroje. (Mullaly, 1993)

Z toho pak podle Galpera (1980) těží vládnoucí třída, která soupeření mezi jednotlivými znevýhodněnými skupinami podněcuje ve snaze minimalizovat jejich akceschopnost jako celku.

Mullaly (1993) vybízí k solidaritě mezi utlačovanými i organizacemi, které je sdružují, což však podle něj neznamená, že by se měli vzdát svých jednotlivých cílů ve prospěch celku. Jde spíše o vyjadřování respektu a legitimacy skupin ostatních a participaci na vzájemné pomoci. Mullaly k tomu dále podotýká (vlastní překlad):

Ačkoli může každá utlačovaná skupina bojovat proti opresi na své vlastní frontě, je zjištění, že žijeme ve společnosti, která pro své přežití nerovnost mezi lidmi potřebuje, tím rozhodujícím faktorem pro vytváření koalic mezi skupinami, neboť jim poskytuje společný cíl – transformaci současné společnosti založené na nerovnosti na takovou [společnost], kde existuje rovnost skutečná, nikoli jen rovnost příležitostí. (1993, s. 187)

²⁶ Pracuje se zde přitom s myšlenkou, kterou vyjádřil např. Thompson (in Navrátil), že přestože oprese nabývá různých forem, jde vždy o vzájemně provázané jevy, ať už jde o diskriminaci na základě barvy pleti, sexuální orientace či fyzického handicapu.

Domnívám se, že spolupráce mezi lidmi a organizacemi potýkajícími se s různými formami diskriminace, může být skutečně dobrým nástrojem, jak i z tématu na okraji zájmu učinit dobře viditelný společenský problém. Faktem však zůstává, že k podobné spolupráci, neřku-li k formování sociálního hnutí sdružujícího různé zájmové skupiny, dochází jen zcela ojediněle. Otázkou totiž zůstává, zda ti, kteří se v podobných uskupeních angažují, mají skutečně zájem spojovat se s jinými lidmi, kteří trpí odlišnou formou diskriminace než oni sami. Zdá se mi, že i mezi těmito skupinami lze předpokládat určitou statusovou hierarchii, která by např. handicapovaným bránila ve spojení s organizací hájící zájmy bývalých trestanců či s organizací sdružující Romy.

Rovněž se domnívám, že *politické vzdělávání*, které by mělo podobné spolupráci předcházet, může kolidovat s hluboce zakořeněnými předsudky. Problematická může být rovněž otázka motivace a schopnosti uživatelů sociálních služeb absorbovat vysvětlení poměrně komplikovaných společenských jevů.²⁷

2.3.4 Spolupráce s odborovým hnutím

V propojení sociální práce s odborovým hnutím vidí někteří autoři (Galper, 1980; Mullaly, 1993) jeden z hlavních pilířů možné společenské transformace. Tito autoři vnímají odbory jako vhodné pole pro zmocňování a politické vzdělávání pracujících a tím i jejich radikalizaci.

Předpokládají přitom, že je třeba oživit uvědomění dělníků o jejich sounáležitosti k výlučné společenské třídě, jež v marxistickém smyslu stojí nevyhnutelně v opozici k třídě vládnoucí. To by pak podle obou autorů vedlo k intenzivnímu zapojení pracujících v sociálních hnutích a *proti-systémech*, po boku ostatních utlačovaných tříd.

V obecné rovině je však podle Galpera (1980) nutné hovořit o dvou rozdílných typech odborů. První identifikuje jako *třídně-konfliktní* a ztotožňuje je s původními odbory, vznikajícími během 19. století v období průmyslové revoluce, jejichž cílem byla ochrana zájmů všech pracujících jako svébytné společenské třídy, spolu se snahou odstranit kapitalismus. Za typ druhý pak označuje odbory *třídně-kolaborantské*, které

²⁷ Na druhou stranu i v České republice lze vysledovat projevy solidarity napříč menšinami. Dokazuje to nedávná humanitární pomoc Svazu Vietnamců v ČR těm chomutovským rodinám, kterým byly exekučně zabaveny dávky hmotné nouze.

vycházejí z pozdějšího nedostatku politického uvědomění a angažovanosti mezi pracujícími a hájí výlučně zájmy svých členů spočívající v dosažení většího podílu na zisku podniku.²⁸

Podle Galpera (1980) může radikální sociální pracovník působit pouze v rámci *třídně-konfliktních* odborů, které pro jeho činnost poskytují dostatečný prostor. Ty totiž rovněž odmítají kapitalismus jako funkční sociální řád a usilují o jeho nahrazení jiným společenským uspořádáním. Mullaly vidí styčné plochy mezi třídně-konfliktními odbory a radikální sociální prací takto (překl. aut.):

Oba odmítají úzkoprsý, do sebe zahleděný individualismus ve prospěch společných práv a povinností. Odmítají elitářské, hierarchické rozhodování a obhajují aktivní participaci a kontrolu nad všemi aspekty životních a pracovních podmínek člověka. Rovněž odmítají vykořisťování a opresi založenou na takových základech jako jsou třída, pohlaví a rasa (1993, s. 190).

Využitelnost odborového hnutí pro prosazování cílů radikální sociální práce je však podle mého názoru v české společnosti jen velmi malá. Hovořit totiž o *třídně-konfliktních* odborech v ČR ve smyslu Galperovy typologie by bylo zřejmě věcně nesprávné, neboť jejich aktivita se podle mého mínění omezuje pouze na vyjednávání ohledně konkrétních problémů zaměstnanců jednotlivých odvětví a netvoří jednotící hnutí, které by prosazovalo zájmy všech pracujících bez rozdílu.

Galperovu romantizující představu dělnické třídy jako *třídy pro sebe*, resp. proletariátu nadto považuji za značně romantizující a překonanou. V tomto kontextu se totiž poměrně často hovoří o zburžoaznění dělnické třídy (resp. modrých límečcích), která se svým životním stylem a hodnotami příliš neliší od střední třídy. Nedá se proto podle mého názoru realisticky očekávat, že by členové odborů mohli spojit své cíle s utlačovanými skupinami obyvatelstva.

²⁸ Zatímco *třídně-kolaborantské* odbory tedy podle Galpera pracují s předpokladem možnosti dosažení konsensu mezi zájmy kapitálu a pracujících, jehož lze docílit v procesu vyjednávání, odbory *třídně-konfliktní* vnímají vztah mezi prací a kapitálem jako hru s nulovým součtem. Ve chvíli, kdy jedna skupina získá určitou výhodu, musí ji druhá nutně ztratit. Způsob práce odborů v konkrétní zemi se pak podle Galpera variuje mezi těmito Weberovými ideálními typy. Mezi typicky třídně-konfliktní řadí Galper odbory ve Švédsku, zatímco odbory ve Spojené státech pak řadí směrem k opačnému pólu. Velká Británie a Kanada se pak podle něj nachází na pomezí obou těchto typů.

2.3.5 Sociální práce v rámci profesní asociace

Navzdory v radikální perspektivě převládající kritice profesionalismu v sociální práci, považuje Mullaly (1993) aktivní působení sociálního pracovníka v profesní asociaci za další možný prostředek k dosažení transformace sociální práce i celé společnosti.

Odvolává se přitom na výsledky tří výzkumných studií mapujících názory sociálních pracovníků ve vztahu k profesionalismu, aktivismu a odborovému hnutí. Z těchto studií podle Mullalyho vyplývá, že oproti předpokladům²⁹ existuje souvislost mezi členstvím v profesionální asociaci a aktivismem resp. radikalismem sociálních pracovníků.

Sociální pracovník by měl během svého působení v profesní asociaci sledovat stejné cíle, jako v případě práce v rámci své domovské organizace. Tedy snažit se o co nejširší ovlivnění jejího směřování a hodnot, které vyznává, neboli ji radikalizovat.³⁰

Moreau a Leonard k tomu dodávají, že „... odmítnutí vstoupit do profesní asociace znamená podstoupení členství pravicovému křídlu [sociálních pracovníků].“ (in Mullaly, 1993, s. 194)

Na tomto místě dodejme, že také v České republice existuje profesní organizace sdružující sociální pracovníky.³¹ Její aktivistický potenciál a schopnost měnit věci veřejné je však podle mého názoru k její vlastní škodě³² zcela minimální. Dodejme, že ačkoli je témat, ke kterým by se mohla a podle mého názoru měla profesní komora vyjadřovat mnoho (opakující se pochody českých neonacistů vyloučenými lokalitami, exekuce dávek v hmotné nouzi, která probíhá v Chomutově, xenofobií zavánějící koncepce řešení problému vyloučených lokalit z pera bývalého ministra pro místní rozvoj

²⁹ Mullaly se o těchto předpokladech blíže nezmiňuje a nebývá než dovozovat, že jejich logika plyne z hlavních bodů kritiky profesionalismu v sociální práci. Jde zřejmě o domněnku, že v těchto sociálních pracovníci v těchto organizacích zapojení jsou konformní se zájmy opresivních sociálních struktur a upřednostňují zvyšování prestiže a moci svého povolání nad zájmy uživatelů sociálních služeb. Tedy, že jinými slovy tvoří jakousi ideologickou opozici k radikalismu v sociální práci.

³⁰ Příklad progresivní profesní asociace je podle Mullalyho možné nalézt v Kanadě, kde v 80. letech 20. století jejím prostřednictvím sociální pracovníci aktivně prosazovali zavedení progresivního zdanění, vymezovali se proti neregulovanému obchodu se Spojenými státy a vyjadřovali odpor vůči Reaganově obrannému raketovému systému *Hvězdných válek*.

³¹ Jde o *Společnost sociálních pracovníků v ČR*.

³² Jedním z definičních znaků profese je podle Greenwooda (Nečasová, 2001) její společenská prestiž. Profesní komora by ze své definice měla být podle mého názoru vůbec první institucí, která by v tomto duchu měla působit.

apod.), jsou na webových stránkách těchto asociací jen velmi obecné informace, které se těchto skutečností nijak nedotýkají.

2.3.6 Účast v politickém procesu

Poslední, avšak neméně důležitou sférou, ve které by měl podle radikální perspektivy sociální pracovník působit, je oblast komunální a parlamentní politiky.

Mullaly k tomu říká (překl. aut.): „*Ve světle toho, že vlády v podstatě rozhodují o povaze, náplni, záběru a kvalitě sociálních programů, nemá smysl, aby se sociální práce nezapojila do úsilí o zvolení takové politické strany, která je nejvíce nakloněna myšlence progresivního sociálního státu.*“ (1993, s. 196)

Sociální práce je v tomto pojetí považována také za částečně politickou činnost, která vedle dalších cílů usiluje o nastolení společnosti založené na rovnosti a sociální spravedlnosti. V těchto intencích je proto povinností sociálního pracovníka upozorňovat uživatele sociálních služeb na takové jednání politické reprezentace na všech úrovních, jež je v rozporu s jejich zájmy. (Galper, 1980)

Mullaly (1993) soudí, že v rámci zvyšování uvědomění a politického vzdělávání by měl sociální pracovník motivovat uživatele sociálních služeb k účasti na volebním procesu. Stejně tak by je měl upozorňovat na to, které politické strany se zastávají diskriminační politiky, xenofobie a opresivní politiku a nabízet vhodné alternativy (dodejme, že v podobě levicových politických stran). Mullaly krom toho počítá s tím, že sám sociální pracovník by měl vstoupit do politické strany, která skýtá potenciál pro prosazování sociální, ekonomické spravedlnosti, stejně jako skutečnou rovnost před zákonem i mimo něj. Ve chvíli, kdy do takové strany sociální pracovník skutečně vstoupí, je jeho povinností nastolovat palčivé sociální problémy a navrhnout vhodná řešení.

Aktivní účast sociálních pracovníků v politickém procesu lze podle mého názoru považovat za rozšíření myšlenky, která je podle Nečasové (2001) již několik desetiletí obsažena ve většině profesních etických kodexů sociálních pracovníků. Politická činnost však klade poměrně vysoké nároky v podobě motivace a velkého množství času, který je jí třeba věnovat. Domnívám se přitom, že za stávajícího model sociálních služeb v ČR se

nedá zcela realisticky očekávat, že by sociální pracovník, který je v přímém styku s uživateli sociálních služeb (dodejme, že jen ten je podle radikální teorie schopen porozumět jejich problémům), by byl svým zaměstnavatelem placen také za výkon politické činnosti, byť ve prospěch uživatelů těchto služeb.

V kontextu ČR je za další nesnáz možné považovat více než nízkou společenskou prestiž Romů³³, přičemž se domnívám, že politická strana s parlamentními ambicemi, která by ve zvýšené míře prosazovala „proromskou“ politiku, by se snadno mohla dostat do marginální pozice kvůli odmítnutí těchto zájmů ze strany voličů z majoritní společnosti.

Jiná situace by zřejmě byla na úrovni politiky místní. Dokáží si představit, že ve městech s početně zastoupenou romskou komunitou by za jistých okolností³⁴ bylo možné ustavit životaschopnou politickou iniciativu, která by pozitivním způsobem dokázala ovlivňovat chod města.

³³ Blíže o tom pojednává kapitola 3.

³⁴ Míním tím např. určitou řevnivost mezi jednotlivými klany Romů, na kterou při své práci poměrně často narážím

3 Romové jako sociálně vyloučená skupina

3.1 Úvod

V následující kapitole se budu ve stručnosti zabývat postavením romské menšiny v České republice. Zajímá mne přitom budou příčiny a jednotlivé faktory sociálního vyloučení Romů. Dotknu se rovněž komplikovaného vztahu Romů s majoritou a také problému diskriminace jako běžně žité zkušenosti příslušníků romské komunity³⁵. V neposlední řadě se zaměřím na přístup státních institucí k romské integraci, resp. exkluzi a jeho proměny v posledních dvaceti letech. Širší historické souvislosti týkající se postavení Romů v naší společnosti je pak možné nalézt v příloze číslo 2.

3.2 Základní údaje o Romech v ČR

V České republice je podle zákona č. 273/2001 Sb.³⁶ Romům přiznán status národnostní menšiny. V rámci této právní úpravy jsou Romům nejen garantována určitá specifická práva, ale je v ní zmíněna také důležitost jejich společenské integrace, což je podle Vašečky (2006) možné považovat za významný symbolický akt, a to i přes relativně nízkou míru závaznosti tohoto ustanovení.

Přestože se k romské národnosti podle posledního sčítání lidu v roce 2001 přihlásilo pouze necelých 12 tisíc obyvatel ČR, hovoří kvalifikované odhady o 150 000 až 300 000 příslušnících romské komunity. Romové jsou nejčastěji usídleni v severních Čechách, na severní Moravě a velkých městech jako je Praha a Brno. (VČR, 2006)

Na základě typologie K. E. Francise je podle Vašečky (2006) možné klasifikovat míru resp. etapu integrace Romů v české společnosti jakožto fázi druhotných etnických skupin. Ta se vyznačuje mj. tím, že imigranti získávají schopnost jednat pospolitě a

³⁵ Soutloví *romská komunita* je jazykový úzus běžně používaný např. ve vládních materiálech. Faktická správnost tohoto označení je však sporná, protože soužití jednotlivých romských rodin je v mnoha lokalitách konfliktní a jejich spojícím prvkem je pouze sdílný prostor (Šimíková in Navrátil, 2003).

³⁶ Zákon o právech příslušníků národnostních menšin.

v reakci na své odmítání společností se od ní částečně separují a aktivně se přitom snaží o vyrovnání svých šancí.³⁷

3.3 Faktory sociální exkluze Romů

3.3.1 Úvod

Koncept sociálního vyloučení (exkluze) popisuje takovou situaci, ve které se určití jedinci ale i celá společenství nemohou stejnou měrou jako ostatní podílet na společenských zdrojích a jejich distribuci, z čehož plyne jejich chudoba a sociální či kulturní izolace. Tento koncept postihuje nové rysy chudoby, které se objevují v 80. letech 20. století, mezi něž patří její přetrvávání v čase, prostorová koncentrace, marginalizace chudých, závislost na sociálním státu a rozpad tradičních institucí (Mareš, 2000).

3.3.2 Přístup na pracovní trh

Za nejdůležitější faktor sociálního vyloučení Romů je podle Šimíkové (in Navrátil, 2003) možné považovat jejich omezený přístup na pracovní trh. Podle kvalifikovaných odhadů se nezaměstnanost Romů v ČR pohybuje na úrovni okolo 70%, přičemž často jde o nezaměstnanost dlouhodobou. Zároveň je však potřeba říci, že toto číslo může být velkou měrou zkresleno tzv. nepravou nezaměstnaností³⁸ spočívající v pouhé registraci na úřadech práce za účelem získání sociálních dávek.

Z obecného hlediska je za důvod dlouhodobé nezaměstnanosti Romů v ČR možné považovat kombinaci několika faktorů, mezi něž patří nedostatečné vzdělání a kvalifikace, horší zdravotní stav romské populace a rovněž nízká motivace vykonávat neperspektivní práci za minimální mzdu, která svou výší příliš nepřesahuje obligatorní sociální dávky. Při hledání práce se Romové navíc často setkávají s více či méně

³⁷ Za dobrý příklad rostoucí schopnosti Romů jednat kolektivně může sloužit např. jejich demonstrace proti nárůstu extremismu, která se v květnu tohoto roku odehrála v několika městech ČR.

³⁸ Z definice je za nezaměstnaného považován člověk, který usiluje o získání zaměstnání.

otevřenými projevy rasismu ze strany potenciálních zaměstnavatelů, což má negativní dopad na jejich motivaci (Šimíková in Navrátil, 2003).

Žalostná situace Romů na trhu práce je pak dle mého mínění zároveň negativně reflektována majoritní společností, čímž je posilován negativní heterostereotyp³⁹ nepřizpůsobivého Roma, parazitujícího na systému sociálních dávek.

3.3.3 Vzdělání

Jak už bylo řečeno výše, podílí se na sociálním vyloučení Romů vysokou měrou také jejich relativně nízké vzdělání dané mj. charakterem vzdělávacího systému v ČR. Odhaduje se, že více než 80% Romů má pouze základní vzdělání, a že přibližně stejné procento romských dětí⁴⁰ navštěvuje speciální (dříve zvláštní) školy (Šimíková in Navrátil, 2003).

Nízká vzdělanostní úroveň českých Romů zásadním způsobem ovlivňuje nejen jejich šance na pracovním trhu, ale díky ní jsou také „... vyloučeni z přístupu k atraktivním sociálním pozicím, k plnému čerpání kulturního bohatství společnosti a jejího systému hodnot. Méně vzdělání jedinci jsou vylučováni z bezpečí – jsou tedy vystaveni vyšším životním rizikům, včetně rizik zdravotních.“ (Burjanek in Navrátil, 2003, s. 134)

Příčin tohoto stavu je hned několik, přičemž nejčastěji se uvádí celková nepřipravenost romských dětí na běžnou školní výuku kombinovaná s jejich nedostatečnou znalostí českého jazyka. Romské děti v tomto ohledu limituje fakt, že vstup do první třídy ZŠ je velice často jejich prvním setkáním se vzdělávacím systémem (dodejme i se zcela odlišným světem dětí z majoritní společnosti), neboť pro ně není standardem navštěvovat mateřské školy, které by jim mohly usnadnit aklimatizaci na

³⁹ Podle Gabalova (1999) reprezentativního výzkumu se naprostá většina obyvatel České republiky domnívá, že Romové nemají chuť k práci a zneužívají sociální podporu (95%), zneužívají demokratické zřízení (91%), budí v lidech strach (88%) a jsou příslušníky rasy, která je nepřizpůsobivá a nezmění se (83%).

⁴⁰ Odhady se však v tomto směru výrazně liší. Např. Hůle (2007) takto vysoké odhady odsuzuje a na základě demografické analýzy uvádí, že zvláštní školu navštěvuje „jen“ přibližně 30% romských dětí.

školní prostředí.⁴¹ Pro romské děti jsou často handicapem také ekonomické podmínky jejich rodičů, kteří jim nejsou schopni zajistit odpovídající zázemí a pomůcky, jež by jim vzdělávání usnadnily. Konečně významnou roli hraje také postoj Romů ke vzdělání, který pro ně není, a za stávající situace zřejmě ani být nemůže, důležitou hodnotou (Šimíková in Navrátil, 2003).

3.3.4 Materiální podmínky

Ekonomická situace Romů je nepochybně nesrovnatelně horší, než jak je tomu u členů většinové společnosti. Tento stav je ovlivněn oběma výše zmíněnými faktory a dále se na něm podílí rovněž vysoká zadluženost Romů, ať už díky pololegálním půjčkám od nejrůznějších nebankovních institucí, či přímo od lichvářů. Ve chvíli, kdy jsou jedinými příjmy romské rodiny dávky státní sociální podpory a dávky pomoci v hmotné nouzi, nedá se očekávat, že bude schopna zakoupit nezbytné předměty dlouhodobé spotřeby, či uhradit náklady spojené s neočekávanými životními událostmi. (Šimíková in Navrátil, 2003)

Díky tomu se podle mého názoru u většiny Romů vyvíjejí na přítomnost orientované životní strategie. Navíc je v tržně orientované společnosti jejich očividnou chudobou stereotypně potvrzována jejich odlišnost a „nepřizpůsobivost“.

3.3.5 Bydlení

Velmi nápadným aspektem sociálního vyloučení Romů je jejich prostorová segregace v izolovaných lokalitách na periferiích měst či městských čtvrtích. Zvýšená koncentrace sociálně a ekonomicky slabého obyvatelstva vede často ke kvalitativním změnám dané lokality, mezi něž patří zejména odliv poskytovatelů služeb (Šimíková in Navrátil, 2003).

V souvislosti s chudobou se zde naopak objevují zdroje sociální patologie v podobě heren, erotických klubů, zastaváren apod.. Toto kriminogenní prostředí dále odrazuje ekonomicky silnější vrstvy obyvatel těchto lokalit a s jejich odlivem a poklesem

⁴¹ Na tuto situaci je však možné nahlížet také obrácenou optikou. Tedy spíše než hodnotit nezralost romských dětí ve vztahu ke škole, je možné klást si otázku, zda tento stav není spíše chybou vzdělávacího systému, který není schopen absorbovat či tolerovat jejich odlišnost.

ceny bytů opět narůstá koncentrace sociálně slabších obyvatel (Šimíková in Navrátil, 2003).

4 Metodologie výzkumu

4.1 Úvod

V této části práce bude popsána metodologie výzkumu, který je předmětem praktické části práce. Zdůvodním výběr výzkumné strategie, podrobněji rozpracuji výzkumné otázky a jejich operacionalizaci. Dále pak popíši zvolenou metodu sběru dat, nastíním kritéria pro výběr účastníků kvalitativního šetření a charakterizuji lokalitu, ve které žijí dotazovaní uživatelé sociálních služeb. Věnovat se rovněž budu možným omezením, plynoucím ze zvoleného výzkumného postupu.

4.2 Strategie výzkumu

S ohledem na povahu zkoumaných jevů, jsme volil kvalitativní výzkumnou strategii. Troufám si totiž tvrdit, že téma využitelnosti metod radikální sociální práce je v české sociální práci poměrně málo prozkoumáno. Nelze proto podle mého názoru stanovit konkrétní hypotézy, které by mohly být na základě kvantitativního výzkumu potvrzeny, či vyvráceny. Nadto jsou zkoumané jevy podle mého názoru natolik komplexní a vyžadující porozumění výzkumníka stejně jako aktérů, že jejich kvantitativní zachycení pomocí statistických metod by v tomto stádiu poznání vedlo pouze k fragmentárnímu a reduktivnímu zobrazení sociální reality.

Naproti tomu cílem kvalitativního výzkumu je podle Dosmána (2009) vytváření nových hypotéz a teorií, které mohou být podkladem pro další systematický výzkum kvantitativního charakteru. Kvalitativní výzkum používá induktivní logiku, která obraz sociálního světa konstruuje během procesu výzkumu samotného. Jde mu přitom o vytvoření komplexního, holistického obrazu na základě porozumění zkoumaným osobám a jejich přirozenému prostředí.

V rámci kvalitativního výzkumu jsem použil konkrétně *metodu porozumění*, která podle Hendla (2008) umožňuje výzkumníkovi rekonstruovat vlastní interpretace zkoumané osoby a její životní zkušenosti.

4.3 Výzkumné otázky

4.3.1 Hlavní výzkumná otázka

Které metody radikální sociální práce jsou využitelné v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě?“

Konceptualizace pojmů

Pro práci s výzkumnou otázkou je třeba konceptualizovat použité pojmy. Otázka je zaměřena na *metody radikální sociální práce*. Metodou je míněn standardizovaný a v teorii zakotvený postup, jak řešit životní situaci lidí se kterými se sociální pracovník profesně setkává, specifika metod radikální sociální práce jsou podrobně rozpracována v teoretické části v kapitole 2 *Využitím* mám na tomto místě na mysli přenositelnost a užitečnost těchto metod do skutečné každodenní práce s uživateli sociálních služeb v terénu, tedy do *praxe*.

4.3.2 Dílčí výzkumné otázky

Dílčí výzkumné otázky byly formulovány tak, aby jejich zodpovězení na základě analyzovaných dat vedlo k odpovědi na hlavní výzkumnou otázku.

1. Existují u romských uživatelů sociálních služeb podmínky pro využití metod radikální sociální práce?
2. Jsou romští uživatelé sociálních služeb ochotni participovat na vytváření struktur, jež předpokládají metody radikální sociální práce mimo systém?

3. Vidí terénní sociální pracovníci smysl v použití metod radikální sociální práce v rámci systému?
4. Do jaké míry postupují terénní sociální pracovníci radikálně ve vztahu ke svému zaměstnavateli?
5. Jsou sociální pracovníci ochotni participovat na vytváření struktur, jež předpokládají metody radikální sociální práce mimo systém?

Dílčí výzkumné otázky tvořili návod pro sestavení scénáře strukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami.

4.4 Operacionalizace

4.4.1 Úvod

Operacionalizace představuje proces transformace teoretických pojmů do jejich konkrétní měřitelné podoby. (Disman, 2009)

4.4.2 Operacionalizace dílčích výzkumných otázek

DVO 1: Existují u romských uživatelů sociálních služeb podmínky pro využití metod radikální sociální práce?

Indikátor 1: Spokojenost s společenským postavením

Indikátor 2: Zkušenost s diskriminací a opresí

Indikátor 3: Pocit sounáležitosti s romskou komunitou

DVO 2: Jsou Romové ochotni participovat na vytváření struktur, jež předpokládají metody radikální sociální práce mimo systém?

Indikátor 1: Ochota účasti na vytváření skupin na komunitním základě

Indikátor 2: Ochota účasti na sociálním hnutí

Indikátor 3: Ochota participovat v politickém procesu

DVO 3: Vidí terénní sociální pracovníci smysl v použití metod radikální sociální práce v rámci systému?

Indikátor 1: Význam přikládáný technice normalizace problému

DVO 4: Do jaké míry postupují terénní sociální pracovníci radikálně ve vztahu ke svému zaměstnavateli?

Indikátor 1: Sdělování důvěrných informací o chodu organizace

Indikátor 2: Varování před opresivní smýšlejícími kolegy

Indikátor 3: Zamlčování důvěrných informací nadřízeným

Indikátor 4: Shovívavost k práci s uživateli služeb, kteří nesplňují podmínky organizace

Indikátor 5: Manipulace s dokumentací a statistikami

DVO 5: Jsou sociální pracovníci ochotni participovat na vytváření struktur, jež předpokládají metody radikální sociální práce mimo systém?

Indikátor 1: Ochota angažovat se v profesní asociaci

Indikátor 2: Ochota participovat v politickém procesu

4.5 Metoda sběru dat

Pro sběr dat jsem využil metodu strukturovaného rozhovoru s otevřenými otázkami.

Podle Hendla (2008) se tato metoda sestává z řady pečlivě formulovaných otázek, na něž mají jednotliví respondenti odpovědět.

Používá se tehdy, když výzkumník potřebuje minimalizovat variaci otázek kladených dotazovanému a tím redukovat pravděpodobnost, že se data získaná v rozhovorech budou po strukturní stránce výrazně lišit. Použití této metody je úspěšnější

z hlediska času, neboť data je možné snadno lokalizovat. Metoda také otevírá prostor pro replikaci výzkumu v jiném časovém okamžiku a jinou skupinou vědců. (Hendl, 2008)

Na druhou stranu je pak za nevýhodu strukturovaného rozhovoru možné považovat omezenou varietu poskytovaných informací. U výzkumníka je rovněž snížena flexibilita reagovat na zajímavá témata, která se mohou v průběhu rozhovoru objevit. (Hendl, 2008)

Důvod proč jsem zvolil tuto metodu spočívá ve snaze zajistit možnost srovnání získaných dat a také v časové úspoře při jejich analýze.

4.6 Účastníci výzkumu

Výzkumu se účastnili jednak čtyři romští uživatelé terénních sociálních služeb v Neratovicích a jednak čtyři terénní sociální pracovníci. Struktura otázek týkající se využitelnosti metod radikální sociální práce byla přítom u obou skupin odlišná, aby zohlednila různé roviny jejich pohledu na výzkumnou otázku.

Relativní omezenost vzorku byla ovlivněna potřebou získat prvotní vhled do dříve empiricky neprozkoumané problematiky. Výzkum si proto nenárokuje komplexní vyčerpání zkoumané reality. Je třeba k němu přistupovat spíše jako explorační výzkumné sondě, která zprostředkuje otevření prostoru pro další kvalitativní či kvantitativní zkoumání.

Účastníci výzkumu z řad uživatelů sociálních služeb byli vybráni podle tří kritérií. Prvním z nich byla ochota podílet se na sběru citlivých informací o nich samotných. Dalším kritériem byla kvalita předchozího vztahu s výzkumníkem, který zároveň působí jako terénní sociální pracovník v Neratovicích. Kvalitou vztahu je zde míněna dlouhodobá spolupráce založená na vzájemné důvěře osoby výzkumníka a dotazovaného, která umožňuje jeho co nejméně zkreslenou výpověď. Posledním kritériem pak byla výzkumníkem subjektivně hodnocená schopnost dotazovaného vyjádřit kompetentní názor na zkoumané otázky.

Výběr terénních sociálních pracovníků byl stejně jako v předchozím případě podřízen jejich ochotě podílet se o citlivé údaje týkající se výkonu jejich zaměstnání i jich samých. Zároveň jsem se snažil zohlednit velikost lokality, ve kterých tito terénní

sociální pracovníci působí. Všechny zkoumané osoby proto působí v menších městech s méně než 30 000 obyvateli. Dva terénní sociální pracovníci jsou zaměstnání městem (resp. městským úřadem) a dva působí v neziskové organizaci. Rozhovory byly prováděny během pracovní přestávky na bezpečném místě v zaměstnání terénních sociálních pracovníků.

4.7 Popis lokality

Neratovice jsou město s rozšířenou působností. Mají 17 000 obyvatel a leží asi 25 km severozápadně od Prahy. Život města byl odjakživa provázán susedstvím s velkou chemickou továrnou, která donedávna zaměstnávala většinu obyvatel města.

Neratovice zaznamenaly velký nárůst obyvatel v 60. a 70. letech minulého století. Lidé, kteří se sem stěhovali byli orientováni především na svá původní bydliště, bez silných kořenů k novému městu. Charakter situaci ve městě může dokreslit i fakt, že v tomto období, zde byla druhá nejvyšší rozvodovost v bývalém Československu.

Žije zde přibližně 400 Romů, kteří jsou navzájem spojeni více či méně pevnými rodinnými svazky. Romové žijí nejčastěji ve třech od zbytku města prostorově odloučených lokalitách. Přibližně polovina z nich aktivně využívá městem a neziskovými organizacemi nabízené sociální služby..

4.8 Výzkumný postup

Data byla sebrána během dubna roku 2009. Odpovědi respondentů byly zaznamenávány na digitální diktafon a důležité informace jsem během rozhovoru zapisoval do bloku. Přepis informací obsažených v rozhovorech jsem selektoval podle jejich relevance.

U všech osob byl získán informovaný souhlas s rozhovorem. Zajištěna byla rovněž anonymizace zjištěných skutečností.

4.9 Výzkumná omezení

Během procesu dotazování může dojít ke *zkreslení informací*. Dotazovaná osoba si uvědomuje, že je zkoumána a může se snažit tomu přizpůsobit své jednání a odpovědi. Respondent dále nemusí otázkám zcela porozumět či na ně nemusí znát odpověď. Dalším zdrojem zkreslení může být snaha respondenta vyhnout se určité domnělé sankci v případě, že by poskytl pravdivou odpověď na subjektivně ohrožující nebo nepříjemnou otázku. To hraje důležitou roli zvláště v případě prolínání role výzkumníka a terénního sociálního pracovníka. Zkreslení předávaných informací může být motivováno i snahou hledat „správnou“ odpověď, o níž dotazovaný předpokládá, že by mohla výzkumníka potěšit.

Jak už bylo řečeno v předchozím odstavci může být výzkum ovlivněn i *překrýváním role* výzkumníka a zaměstnance městského úřadu. Přes mou veškerou snahu vystupovat vůči uživatelům sociálních služeb v partnerské roli není možné zcela eliminovat jejich případnou obavu z předání citlivých údajů ostatním zaměstnancům úřadu. Svou roli může hrát také vděčnost vůči výzkumníkovi, který mohl v minulosti např. úspěšně vyřešit problém uživatele sociální služby, resp. respondenta.

Problematická může být také *omezená přenositelnost* výzkumu do jiného prostředí, neboť rozhovory s respondenty z řad uživatelů sociálních služeb probíhaly v rámci jedné sociálně vyloučené komunity v Neratovicích, která má stejně jako ostatní romské komunity svá specifika.

5 Analýza a interpretace dat

5.1 Úvod

Kapitola týkající se interpretace dat je rozdělena na podkapitoly podle jednotlivých výše uvedených dílčích výzkumných otázek. Každá podkapitola pak obsahuje jak samostatnou interpretační část, tak také závěr sestávající se z odpovědi na konkrétní dílčí výzkumnou otázku. V závěru práce pak na základě závěrů z dílčích výzkumných otázek podám

odpověď na hlavní výzkumnou otázku, jež zní, *které metody radikální sociální práce jsou využitelné v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě?*

5.2 Existence podmínek pro radikální sociální práci

Posouzení smysluplnosti a použitelnosti konkrétních metod radikální sociální práce ze strany dotazovaných romských respondentů není podle mého názoru možné bez současné explorační jejich životní situace. Pokud by ta byla chápána jako uspokojivá, bez povědomí o společenském útlaku či by byla vnímána jako relativně separátní životní zkušenost, pak by to podle mého názoru do značné míry stěžovalo jakoukoli uplatnitelnost metod radikální sociální práce.

5.2.1 Životní spokojenost

Zajímalo mne zejména to, zda jsou respondenti spokojeni se svým společenským postavením a do jaké míry tento stav ovlivňuje jejich osobní život. Validita tohoto zkoumání je však podle mého názoru problematická, neboť vyžaduje vysokou míru abstrakce ze strany respondentů. Ti proto byli vybídnuti, aby nejprve přiblížili své představy v období puberty o budoucím (zejména pracovním) uplatnění a následně zhodnotili do jaké míry se tyto představy shodují s přítomností. Následný dotaz pak mířil právě na jejich životní spokojenost obecně.

Tato série úvodních, snadno srozumitelných otázek měla také za úkol navodit méně formální atmosféru a posílit pocit kompetence u respondentů.

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Když jste byl/a v pubertě, jak jste si představovala svůj život ve věku, ve kterém jste nyní?*
- *Do jaké míry se tyto představy shodují se současností?*
- *Jste v životě spokojený?*

Tři respondenti uvedli, že se ve svém životě cítí být celkově nespokojeni a že jejich představa vlastní budoucnosti nebyla naplněna. Tito respondenti shodně vypověděli, že se v současnosti snaží především o přežití, ačkoli věřili, že jejich budoucí život nebude poznamenán nouzí. Respondent (2) uvedl, že jeho současný život je lepší, než si původně představoval.

U všech respondentů se však objevila spokojenost s rodinným životem. Respondentka (4) v této souvislosti uvedla: „*Za zavřenejma dveřma jo, navenek vůbec.*“

5.2.2 Zkušenost diskriminace a oprese

Radikální přístup u uživatelů sociálních služeb předpokládá určité vědomí útlaku a diskriminace ze strany většinové společnosti jako jejich běžně žité zkušenosti. Zajímalo mne proto, zda se respondenti cítí být většinovou společností diskriminováni a zda diskriminace hraje v jejich životě nějakou podstatnou roli. Vzhledem k tomu, že tuto otázku považuji za značně návodnou, a tedy potenciálně nevalidní, předcházel ji u tří zmíněných respondentů dotaz na míru vlastní zodpovědnosti za svou životní nespokojenost.

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Řekl/a jste, že jste v životě nespokojený/á. Považuje to za svoji chybu?*
- *Cítíte se být diskriminovaný/á?*
- *Pokud ano, jak je to pro Vás důležité?*

Dva ze tří respondentů uvedli, že svoji současnou situaci nemohli nijak významně ovlivnit a považují za příčinu své nespokojenosti společnost, která jim nedovolila se uplatnit podle jejich představ. Zbývající respondentka (4) uvedla, že prvotní problém vidí sice v sobě, ale že později už nedostala šanci své chyby napravit. Zároveň hovořila o tom, že čím více se snaží žít podle pravidel většinové společnosti, tím hůře se má.

Na otázku ohledně diskriminace odpověděli všichni respondenti, že takovou zkušenost skutečně mají. Respondentka (4) vypověděla, že sama se s ní nepotýká, ale že

postihuje především její děti. Říká: „*Mně si nikdo nic říct nedovolí, ale cejtím to hodně na dětech, nejen ve škole, ale všude. Díváme se na zprávy a děti to cítí, že jedna strana jde proti tý druhý a mají strach.*“ Respondent (3) svoji zkušenost popisuje takto: „*Jojo, doktor, krám, prostě všude. Kdybych měl na kameru, tak bych si natočil, jak na mě lidi na ulici blbě koukaj.*“

Za poměrně důležitou pro svůj život považují diskriminaci tři respondenti. Respondent (2) ji za podstatnou nepovažuje a říká: „*Mě to neštve, když se mnou budou mluvit slušně, tak já taky, ale nenechám si nic líbit.*“

5.2.3 Romská komunita

Prostor pro skutečně radikální praxi se podle teoretiků tohoto směru otevírá ve chvíli, kdy uživatelé sociálních služeb nepovažují svůj problém za jedinečný, nýbrž ho chápou jako obecnou zkušenost, která se týká i mnoha dalších lidí v podobné situaci. Předpokládá se přitom, že konkrétním způsobem znevýhodnění lidé se díky tomu mohou sami definovat jako příslušníci výlučné skupiny či komunity. Zajímalo mne proto do jaké míry se respondenti cítí být členy romské komunity, jak je to pro ně důležité a stejně tak, zda je případné členství v této komunitě nějak limituje ve styku s jejími nečleny.

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Cítíte se být členem romské komunity?*⁴²
- *Je to po vás podstatné?*
- *Stýkáte se běžně i s jinými lidmi než s Romy?*

Respondenti shodně uvedli, že se skutečně cítí být určitým způsobem spojeni s ostatními Romy ve městě. Za podstatné toto spojení však nepovažoval žádný z respondentů. Respondent (3) k tomu podotýká: „*Všichni jsme tu spojený nějakajma přibuzenskejma vztahama, ale mě zajímá jen moje rodina, žádný první, druhý, nebo třetí*“

⁴² Otázka na členství v komunitě byla pro dva respondenty poměrně komplikovaná a vyžádala si její další zpřesnění.

pokolení. “ Respondentka (1) říká: „No, moc to nerozlišuju, ale je fakt, že Čech je Čech a cigán je cigán“. Svoji zkušenost popisuje respondentka (4) takto: „Jsme ale hrozně rozhádaný. Když sem přijdete a nemáte tu rodinu, tak si musíte zjednat respekt. “

Podobně to vidí respondent (2): „Ted’ už je to jiný. Ted’ už mezi sebou cigáni nedržej a jdou proti sobě. “

Všichni dotazovaní zároveň uvedli, že při běžném styku nijak zvláště nerozlišují mezi Romy a neromy. Postoj všech dotázaných proto dobře vyjadřuje toto tvrzení (2): *„Cejtím se dobře na tadytu i na tadytu stranu. Vždycky je to vo lidech. “* Dva respondenti zároveň uvedli, že si více rozumí s neromy.

5.2.4 Závěr

Na základě získaných dat není jednoduché jednoznačně odpovědět na dílčí výzkumnou otázku, zda existují u uživatelů sociálních služeb podmínky pro využití metod radikální sociální práce. Respondenti až na jednu výjimku hovořili o svém neuspokojivém společenském postavení a všichni udávali zkušenosti s opresí.

Na druhou stranu však respondenti také hodnotili stupeň sociální koheze uvnitř romské komunity jako poměrně nízký. Vysoká míra heterogenity v romské komunitě a konfliktnost vzájemného soužití byly tedy potvrzeny i při zkoumání druhé dílčí výzkumné otázky. Role radikálního sociálního pracovníka by tak nejspíše spočívala v obtížném úkolu stmelit romskou komunitu, tak aby schopna jednat pospolitě a naplňovat společné cíle.

Domnívám se tedy, že určité podmínky pro výkon radikální sociální práce u uživatelů sociálních služeb skutečně existují, bylo by ale nutné je dále intenzivně rozvíjet.

5.3 Participace u Romů

V rámci této kapitoly pomínu metody radikální sociální práce v rámci systému⁴³ (neboli přímou práci s uživateli služeb), neboť ty jsou do značné míry závislé na kvalitě vztahu

⁴³ Viz kapitola 2.2.

mezi radikálním sociálním pracovníkem a uživatelem služby a jsou tudíž obtížně empiricky testovatelné. To platí zvláště v situaci, kdy respondenti mají zkušenosti pouze s konvenční sociální prací. Ve vztahu k respondentům z řad romských uživatelů sociálních služeb mne proto budou zajímat pouze jejich postoje k těm metodám sociální práce mimo systém, které se jich přímo týkají.⁴⁴

5.3.1 Vytváření skupin na komunitním základě

Pro vytváření alternativních služeb a organizací považuji za zásadní otázku platnosti předpokladu, že jsou uživatelé sociálních služeb ochotni se sdružovat a své problémy řešit společně. Následující otázka týkající se ochoty vytvářet a účastnit se svépomocných skupin, testuje platnost právě tohoto předpokladu.

Byla položena tato otázka:

- *Chtěli byste se setkávat a podělit se o své problémy s lidmi, kteří jsou na tom podobně jako vy a řešit je společně?*⁴⁵

Kladně odpověděl pouze jeden respondent (2), který řekl: „*To je dobrý nápad, tak do toho bych šel hned.*“ Zbylí dotazovaní byli k této možnosti značně skeptičtí. Vypověděli sice, že by je setkání s ostatními zajímalo, avšak pochybují, zda by měli podobné svépomocné skupiny nějaký praktický efekt. Respondentka (1) k tomu říká: „*Ty lidi by mě zajímaly, ale hlavně mě zajímá, jak to vyřeším já. Když o tom budete jenom mluvit, tak nevím co s tím uděláte.*“ Podobně vypovídá respondent (3): „*Rád bych se s takovejma lidma potkal, ale smysl by to nemělo.*“

Respondentka (4) přidává své obavy z možnosti zneužití důvěrných informací, které by na podobné skupině zazněly: „*Myslíte, že to neexistuje? To víte, že jo. Povídáme si o tom a voni to pak jdou udat na úřad. V tomhle je tady hroznej hyenismus. Mám*

⁴⁴ Viz kapitola 2.3.

⁴⁵ U dvou respondentů si tato otázka opět vyžádala její upřesnění.

spoustu kamarádek, co jsou na tom úplně stejně, ale kdyby to bylo nějak organizovaný, tak tam nikdo nebude chodit – všichni se budou bát.“

5.3.2 Účast na sociálním hnutí

Vytváření zájmových koalic a sociálních hnutí je poměrně komplikované a značně obsáhlé téma, které je podle mého názoru jako celek jen obtížně empiricky testovatelné.

Za vhodnou a dobře srozumitelnou jsem proto považoval otázku týkající se ochoty respondentů vyjít do ulic a demonstrovat za svá práva, pokud by se v jejich městě měla odehrát demonstrace neonacistů.⁴⁶ Následně mne pak zajímalo, zda existuje i jiné téma, které by je přimělo veřejně vyjádřit svůj nesouhlas. Poslední otázka se týkala ochoty respondentů demonstrovat za svá práva, pokud by byla politika města vůči nim otevřeně diskriminační.⁴⁷

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Šli byste spolu s ostatními vyjádřit veřejně svůj nesouhlas, kdyby se ve městě měla odehrát demonstrace neonacistů?⁴⁸*
- *Existuje ještě nějaké jiné téma, které by vás přivedlo do ulic?*
- *Protestovali byste veřejně proti diskriminační politice města?*

Ochotu veřejně protestovat proti pochodu neonacistů vyjádřili bez rozdílu všichni respondenti. Respondentka (4) k tomu říká: „*Když jste dohnaný do kouta, tak co vám zbejvá?*“ Respondentka (1) dodává: „*Určitě bych šla, protože se jedná o mě i mého kluka a budoucnost. Cigáni se tu cejtěj utlačovaný a proto od tud utíkaj. Kdo v tomhle státu nemá peníze, tak je malinkej.*“ Dva z respondentů nicméně naznačili určitou obavu z s tím spojených bezpečnostních rizik pro jejich rodinu.

⁴⁶ Na základě svých zkušeností se totiž domnívám, že jde o téma, které Romy do značné míry spojuje a pokud by nebyli ochotni demonstrovat za svá práva ani to v tomto případě, pak si nedokáží představit jejich účast na jakémkoli sociálním hnutí.

⁴⁷ Zvláště poslední otázka byla většině respondentů nesrozumitelná a vyžadovala si upřesnění na příkladu snahy bývalého starosty Vsetína Jiřího Čunka, který vystěhoval několik romských rodin z problematické lokality mimo území města.

⁴⁸ Jeden z respondentů potřeboval další upřesnění otázky.

Pouze jedna respondentka (1) dokázala identifikovat jiné téma, kvůli kterému by byla ochotna jít veřejně vyjádřit svůj nesouhlas a říká: „*Ted' jsem se dívala v televizi v tom městě, jak chtěj mít ty rozdělený třídy. To mě pěkně naštvalo. To bych určitě šla.*“ Respondent (3) k tomu naopak říká: „*Myslíte třeba kvůli dluhům? Ne, to jsou moje dluhy, to je jiná věc. Určitě bych nešel.*“

Ochotu vyjádřit svůj nesouhlas s diskriminační politikou města vyjádřili tři z dotazovaných respondentů. Respondent (2) tuto situaci hodnotil následovně: „*To by se tady nemohlo stát. Tady maj Romové úroveň a věděj co chtěj. Ti by se dokázali prát za svý práva. Ne všichni, ale většina určitě. Tady by se nějaký Čunkové vůbec nechytli.*“ Zcela opačný názor má pak respondentka (4): „*K čemu nám to bude. Bude nás někdo brát vážně? Lidi na nás tak maximálně budou rvát, abysme se vrátili do Indie. Stačí, že tohle slyšíme od úředníků. Je zbytečný, aby šlo 50 lidí proti celému městu.*“

5.3.3 Participace na politickém procesu

Radikální přístup předpokládá možnost ovlivňovat společenské podmínky sociálně vyloučených skupin jejich aktivním zatažením do politického procesu.

Zajímalo mne proto, zda respondenti považují za smysluplnou účast na volbách a to jak do obecních zastupitelstev, tak do poslanecké sněmovny. Rovněž mě zajímalo, zda by si dokázali představit, že by na obou úrovních svým hlasem podpořili člověka, který by vyjadřoval ochotu hájit jejich práva. Poslední otázka směřovala na to, zda si dokáží představit, že by sami kandidovali na volenou pozici.

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Chodíte k volbám do obecního zastupitelstva?*
- *Chodíte k volbám do poslanecké sněmovny?*
- *Dokážete si představit někoho důvěryhodného, koho byste byli ochotni podpořit ve volbách do obecního zastupitelstva?*
- *Dokážete si představit někoho důvěryhodného, koho byste byli ochotni podpořit ve volbách do poslanecké sněmovny?*

- *Dokážete si představit, že byste sám/sama podílela na chodu zastupitelstva?*

První dvě otázky byly všemi respondenty hodnoceny negativně. Žádný z nich totiž pasivní účasti na volebním procesu nepřipisoval smysl. Respondent (2) k tomu říká: *„Vůbec. Na co pudu volit starostu, když mi stejně nepomůžou? K čemu mi to bude?“* Pouze respondentka (3) uvedla, že: *„Chodila jsem donedávna volit komunisty, tam sem se cejtila bezpečně. Ale, v očích Čechů nejsem Čech, tak proč bych to dál dělala?“*

Při zodpovídání otázek ohledně podpory důvěryhodné osoby, která by se uvolila hájit zájmy respondentů se ukázal jako rozhodující faktor nedůvěry ohledně čistých úmyslů takového člověka. Větší ochota někoho podpořit byla jednoznačně zaznamenána na místní úrovni, kde se lidé vzájemně znají. Nikdo z respondentů by nepodpořil Roma, který by chtěl jejich zájmy hájit na parlamentní úrovni.

Respondent (3): vypověděl: *„Musel by to bejt někdo, koho dobře známe, třeba úředník. Ne Rom, kterej se chce obohatit na nějakym negramotnym a ty lidi ho zvolaji. Cigán by nikdy nevolil cigána. Kdyby šel kandidovat XY, ta by ho šli volit všichni z jeho rodiny a žádný jiný. Nepudu, protože von tam půjde a stejně mi neudělá dobře a akorát se vobohatí.“* Respondent dále dodává *„Za ROI tady kdysi byl YZ. Von byl negramotní, já byl negramotní. Dva blbci lidi přece nemůžou jednat.“* Respondentka (1) říká: *„Bud' si chtěj nahrabat a nebo se ukázat v televizi – já sem někdo“.*

Všichni respondenti velice dlouho přemýšleli, zda znají nějakou konkrétní osobu, kterou by podpořili na lokální úrovni. Všichni nicméně nakonec takovou osobu našli. Respondent (2) k tomu za všechny říká: *„Jo, kluk vod bratrance. Ten má vysokou, ale jinak jsou to podvody.“*

Na otázku, zda si respondent dokáže na lokální úrovni představit své politické angažmá, odpověděl pozitivně jen jeden z nich, ostatní to jednoznačně odmítli. Respondent (2) hovoří takto: *„Do toho bych šel. Nechci, aby naše děti žily ve stejný bídě jako já.“* Respondentka (4) naopak říká: *„Akorát by z nás měli srandu. Mně to bylo kdysi od Ščuky nabídnuto a já odmítla. Já nemám ráda falešný lidi. To je ten samej styl, jako když ti dávaj kilo za to, že je pudeš volit. Akorát bych byla jedna z nich.“*

5.3.4 Závěr

Na základě zjištěných údajů je již podle mého názoru možné hodnotit využitelnost konkrétních metod radikální práce mimo systém.

Vytváření svépomocných skupin na komunitním základě (jakožto základu pro formování alternativních služeb a organizací) dotazovaní většinou odmítají. Velkou roli zde znovu hraje jistá řevnivost uvnitř komunity, která by vzniku alternativních služeb a organizací, tak jak si je radikální teoretici představují, zřejmě bránila. Role sociálního pracovníka by (v tomto i následujících dvou případech) tedy opět musela být ve stmelování komunity a postupné změně podmínek, které by vznik takových služeb a organizací umožnili.

Ani aktivní účast Romů na sociálním hnutí se mi nezdá být příliš pravděpodobná. Ti by byli ochotni se angažovat se jen v případě, že by byli bezprostředně ohroženi na svých právech – riziko vystěhování z města, pochody neonacistů.

Podobně je to také s politickou angažovaností Romů. Ti podle rozhovorů chápou politický proces jako něco jim vzdáleného, čeho se nemá smysl účastnit. Velkou roli hraje nedůvěra ve volené zástupce z řad majority i Romů, na čemž se podílí znovu jak heterogenita komunity, tak negativní minulá zkušenost.

5.4 Smysl použití metod v rámci systému

5.4.1 Normalizace problému

Metod sociální práce v rámci systému, neboli na úrovni přímé práce s uživateli služeb, je celá řada. Metodu, kterou považuji za klíčovou pro smysluplné praktikování metod dalších je technika *normalizace*. Ta spočívá v zasazení problému jednotlivce do širších společenských souvislostí a předpokládá jak úlevný efekt na jednotlivce, tak jeho aktivizaci.

Sociálních pracovníků jsem se tedy ptal na to, zda považují diskriminaci Romů ze strany většinové společnosti za důležitý faktor jejich sociálního vyloučení. V návaznosti

na předchozí otázku jsem se pak dotazoval, zda by vnímali jako přínosné zasazovat konkrétní problémy uživatelů sociálních služeb do kontextu jejich diskriminace (samozřejmě jen pokud, by ji samotnou vnímali jako podstatnou).

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Jakou roli hraje v problémech vašich klientů diskriminace?*
- *Máte za to, že má vašim klientům smysl vysvětlovat, jaký vliv má diskriminace na jejich problémy?*

Všichni sociální pracovníci bez rozdílu uvedli, že diskriminaci Romů většinou společností považují za jeden z hlavních důvodů problémů, které s nimi v rámci výkonu svého povolání řeší. Postoje sociálních pracovníků dobře reprezentuje následující tvrzení jedné z respondentek (1): „*Týkaj se jich snad všechny formy diskriminace a navíc nemaj nikoho, kdo by se za ně bil.*“ Další respondentka (2) k tomu dodává: „*Mají problémy nejen ve školství a co se týče třeba zdravotní péče, ale jsou prostě brány jako občani druhé kategorie. Navíc jsou neustále vystavovaný takovej tím malej ústrkům, jako když si lidi v metru držej kabelky, když viděj Roma. Já bych to na jejich místě nesla hrozně špatně.*“

Postoje sociálních pracovníků k následující otázce se dají rozdělit do dvou skupin. Polovina dotazovaných se domnívá, že to zcela postrádá smysl. Respondent (3) říká: „*Oni si to moc dobře uvědomujou a všechno pak sváděj jen na to. Musíš vycházet z podmínek, který ted' jsou. Když je budeš podporovat v tom jaký jsou chudáci, tak se nikdy nic nezmění.*“

Druhá polovina je pak opačného názoru a myslí si, že to skutečně může mít nějaký vliv na řešení konkrétních problémů. Respondentka (2) říká: „*Oni potřebuj podporu. Myslím, že nejde dělat, že to neexistuje. Já sama se cejtím za většinou společností dost trapně, takže je to takový citlivý téma. Myslím, že by je to, ale chtělo po nějaký stránce ošetřit, nepřejít to. Takže když s tím začnou, tak to s nima určitě ráda proberu.*“

Všichni respondenti však také uvedli, že tento faktor považují spíše za věc podružnou. Za důležité považovali soustředění se na konkrétní problémy uživatelů sociálních služeb, jinak podle respondentů hrozí z jejich strany riziko rezignace.

5.4.2 Závěr

Sociální pracovníci sice metodu normalizace jednoznačně neodmítli, ale zároveň ji nehodnotili jako pro výkon své práce nějakým zásadním způsobem přínosnou. Dílčí výzkumnou otázku týkající se smyslu využití metod radikální práce v rámci systému, je tedy možné zodpovědět spíše zamítavě.

5.5 Radikálnost ve vztahu k zaměstnavateli

Radikální teorie předpokládá pro výkon praxe v radikálním smyslu vysoce angažovaného sociálního pracovníka, který je ochoten upřednostnit zájmy uživatelů služeb nad zájmy svého zaměstnavatele. Tato kapitola proto zkoumá, do jaké míry je možné podobnou radikálnost u sociálních pracovníků očekávat.

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Zprostředkovali byste důvěrnou informaci o chodu vaší organizace klientům, pokud by bylo v jejich zájmu ji znát?*
- *Varovali byste klienta před spoluprací s kolegou, ke kterému nemáte důvěru?*
- *Zamlčeli byste vašemu nadřízenému důvěrnou informaci od klienta, pokud by bylo v jeho zájmu, aby ji nadřízený neznal?*
- *Byli byste ochotni slevit z podmínek pro spolupráci, jak ji definuje Vaše organizace, pokud by je klient nesplňoval?*
- *Jste ochotni minimalizovat svou práci na dokumentaci a statistikách, abyste měli více času na přímou práci s klienty?*

V případě otázek 2, 3 a 5 odpovídali všichni dotazovaní sociální pracovníci pozitivně. Lišili se jen v míře opatrnosti, která je při podobném jednání nutná. Nejjednodušší postoj měli přitom k otázce týkající se minimalizace práce na dokumentaci a statistikách. Respondent (4) k tomu uvedl: *„To se dělá úplně běžně a dělají to všichni. Spoustu věcí si radši vymyslím, než abych s tím ztrácel čas. Je v tom sice trochu lenosti, ale hlavně je to nutnost. Kdybych to dělal jak mám, tak se do těch rodin skoro nepodívám.“*

Při odpovědi na otázky 1 a 4 se respondenti rozdělili do dvou skupin na základě příslušnosti k typu organizace, která je zaměstnává. Sociální pracovníci zaměstnaní v neziskových organizacích si ani v jednom případě nedokázali představit situaci, na základě které by odpověděli pozitivně. Respondentka (1) říká: *„U nás jsou všichni podobně nastavený a já fakt nevím co by to bylo.“* A dále: *„My těch podmínek máme jen pár a všechny dost rozumný.“* Zatímco sociální pracovníci působící na městských úřadech v obou případech shodně vypověděli, že ano.

5.5.1 Závěr

Na základě zhodnocení odpovědí na položené otázky, je možné hodnotit výkon jejich práce ve vztahu k zaměstnavateli jako radikální ve smyslu definovaném radikálními teoretiky.

5.6 Participace u terénních sociálních pracovníků

V této kapitole se budu zabývat dvěma metodami radikální sociální práce mimo systém. Pominu přitom myšlenku spolupráce sociálních pracovníků s odborovým hnutím, neboť ji v kontextu naší společnosti nepovažuji za nosnou.⁴⁹

Zabývat se nebudu otázkou participace sociálních pracovníků na vytváření alternativních služeb a organizací, ani jejich účasti na utváření zájmových koalic a

⁴⁹ Jak vysvětluji v kapitole 2.3.4.

sociálních hnutí. Diskutování těchto metod nepovažují za nutné, neboť ty byly v rámci předchozích kapitol odmítnuty samotnými uživateli sociálních služeb.

Zaměřím se proto pouze na ochotu sociálních pracovníků měnit životní podmínky uživatelů sociálních služeb prostřednictvím vlastní aktivní účasti v politickém procesu a také v rámci profesních organizací.

5.6.1 Ochota angažovat se v profesní asociaci

Radikální teorie nabádá sociální pracovníky ke vstupu do profesní organizace, jejímž prostřednictvím by měli vyvíjet tlak na změnu opresivních společenských podmínek.

Zajímalo mne proto, zda jsou respondenti z řad sociálních pracovníků členy nějaké profesní organizace a zda se domnívají, že by bylo možné jejím prostřednictvím zlepšit postavení uživatelů sociálních služeb ve společnosti.

Otázky byly položeny v této sérii:

- *Jste členem nějaké profesní organizace sdružující sociální pracovníky?*
- *Myslíte, že je možné prostřednictvím členství v takové organizace zlepšovat životní podmínky vašich klientů?*

Žádný z dotazovaných respondentů není členem profesní organizace. Dva z respondentů se přitom orientovali v profesních organizacích sociálních pracovníků existujících v ČR, nicméně za stávajících podmínek nepovažovali za smysluplné se v nich nějak angažovat. Respondentka (2) k tomu dodává: „*To je podle mě k ničemu. To by tam museli být lidi, který vyznávají stejný hodnoty jako já a to nejsou.*“ Respondent (3) zase říká: „*Už takhle mám práce nad hlavu. Navíc mám pochybnosti o tom, že by to k něčemu vedlo.*“

Dva zbývající respondenti na tuto otázku nedokázali přesně odpovědět, nicméně uvedli, že pokud by měli pocit, že má taková asociace nějaký vliv, byli by ochotni do ní vstoupit.

5.6.2 Ochota participovat v politickém procesu

Podobně jako v předcházejícím případě nabádá radikální teorie sociálních pracovníky k aktivní účasti v politickém dění za účelem změny opresivních společenských podmínek.

Zajímalo mne proto, zda by byli dotazovaní sociální pracovníci ochotni kandidovat do jejich místního zastupitelstva a prosazovat takovou politiku, která by odražela zájmy uživatelů sociálních služeb.

Byla položena tato otázka:

- *Byli byste ochotni kandidovat do vašeho místního zastupitelstva a prosazovat zde zájmy vašich klientů?*

Respondenti zaměstnaní na městských úřadech shodně odpověděli, že nikoli, protože by se obávali s tím souvisejícího možného střetu zájmů resp. zhoršení svého postavení v zaměstnání. Zároveň však vyjádřili přesvědčení, že zájmy uživatelů služeb by na místní úrovni měl někdo zastupovat.

Dotazovaní sociální pracovníci zaměstnaní v neziskové organizaci se shodně obávali možného zhoršení vztahů mezi polickou reprezentací města a jejich domovské organizace, pokud by do zastupitelstva kandidovali. Respondentka (1) říká: „*My si je musíme hrozně předcházet, jinak by nám hrozně znepříjemňovali život. Už vidím ty ksichty, když bych někde na zastupitelstvu vytáhla, že chci v romský lokalitě postavit dětský hřiště. To asi ne.*“

5.6.3 Závěr

Na základě zjištěných poznatků je tedy opět možné zodpovědět dílčí výzkumnou otázku zamítavě, protože terénní sociální pracovníci vesměs vyjádřili svou neochotu se angažovat jak v profesní organizaci, tak na politickém životě města.

ZÁVĚR

Předkládaná bakalářská práce podává základní náhled na teorie a metody radikální sociální práce, které zde nejsou příliš známé. Krom toho odpovídá na základě provedeného výzkumu na hlavní výzkumnou otázku – které metody radikální sociální práce jsou využitelné v praxi terénního sociálního pracovníka v romských komunitách.

Na základě zkoumání a analýzy výpovědí na výzkumu zúčastněných terénních sociálních pracovníků a romských uživatelů sociálních služeb, je možné na hlavní výzkumnou otázku odpovědět, že *žádná z metod radikální sociální práce není využitelná v praxi terénního sociálního pracovníka*. Jak sociální pracovníci, tak i uživatelé sociálních služeb totiž využitelnost jednotlivých metod poměrně jednoznačně odmítli.

Výzkum na druhou stranu identifikoval určitý radikální potenciál jak u romských uživatelů sociálních služeb, tak i u terénních sociálních pracovníků. Domnívám se proto, že pokud by byla radikální perspektiva v sociální práci více diskutována, tak by zřejmě mohla částečně nalézt své uplatnění.

Nadto je třeba říci, že výzkum testoval spíše jisté předporozumění metodám radikální sociální práce u terénních sociálních pracovníků, jejichž vzdělání a angažovanost jsou podle radikální perspektivy pro výkon radikální praxe zcela klíčové. Je tedy dobře možné, že pokud by byl výzkum realizován na vzorku sociálních pracovníků, kteří jsou z metodami radikální sociální práce blíže seznámeni, tak by byly výzkumné závěry odlišné.

Stejnou situaci je pak zřejmě možné předpokládat v případě využití respondentů z řad uživatelů sociálních služeb, se kterými bylo již dříve pracováno podle radikálních zásad.

Rejstřík věcný

afirmativní akce, 37, 38
ateizmus, 26
deprofesionalizace, 13
dialogický vztah, 22
diskriminace, 28, 38
existenční minimum, 39
ideologie, 10, 13, 17, 21
integrace, 18, 33, 36-40
kapitál, 9, 12
kapitalismus, 10, 12, 20, 29
kolektivizace, 23
Koncepce romské integrace, 38
kritické dotazování 22
městské úřady, 21, 24
metodické pokyny, 3, 20
neonacisté, 30, 36, 39
nezaměstnanost, 23, 34, 37, 39
normalizace problému, 22
normativnost, 8-9, 13
odborové hnutí, 14, 24, 26, 29-30
odcizení, 13
oprese, 8-11, 13-18, 20, 24, 26, 31
osvobození, 8, 11, 18, 25
politické vzdělávání, 28-29
profesionalismus, 8, 11, 13, 18, 30
proti-systémy, 27, 29
rasismus, 26-27, 34, 36
Romové, 9, 11, 20-21, 25, 28, 30
rovnost, 15, 20, 25, 28
sociální koalice, 27
sociální kontrola, 9-10, 23
sociální smír, 12
solidarita, 16, 27-28
svépomocné skupiny, 23
třída, 10, 23, 28-29, 36
uvědomění, 9-10, 21, 22, 29, 31
vykořisťování, 8, 10, 29, 31
zmocnění, 15
Zákon 273/2001 Sb., 33
Zákon o právech příslušníků menšin, 39
Zákon o nabývání státního občanství, 37

Rejstřík jmenný

Andrews, 13
Bednářová, 39, 42, 42
Bailey, 13, 21, 22, 24, 25, 27
Brake, 13, 21, 22, 24, 25, 27
Bratinka, 37
Burjanek, 35
Černá, 42
Čunek, 39
Elich, 41, 42
Feyrabend, 17
Fook, 8, 9, 10, 13, 15, 18, 19, 20, 21, 25, 26
Francis, 33
Freire, 11, 22, 10
Gabal, 35
Galper, 9, 11, 12, 13, 19, 21, 27, 28, 29, 30, 31
Gil, 9, 10, 11
Gojová, 42
Greenwood, 13, 30
Hůle, 35
Illich, 11
Janoušková, 42, 43
Langan, 14
Leopard, 22, 24, 25, 27, 30
Malík, 39
Mareš, 34
Moreau, 30
Mullaly, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 36, 39, 40
Navrátil, 14, 15, 16, 27, 34, 35, 36
Nečas, 39
Nečasová, 13, 30, 31
Nedělníková, 42, 44
O'Connor, 12
Payne, 15, 16, 17
Pelech, 41, 42
Rossová, 27
Řápková, 39
Šimíková, 33, 34, 35, 36
Vašečka, 36, 37, 38, 39
Thompson, 28

POUŽITÁ LITERATURA

1. BAILEY, R., BRAKE M. eds. 1975. *Radical social work*. New York: Pantheon books.
2. BEDNÁŘOVÁ, Z., PELECH, L. 2000. *Sociální práce na ulici*. Brno: Doplněk.
3. FOOK, J. 1993. *Radical casework: a theory of practise*. Alexander St Crows Nest: Allen&Unwin.
4. ELICH, A. 1993. Streetwork v Hamburku. *Bulletin pro sociální prevenci, pomoc a intervenci*. 1, 1993, č. 3: str. 4-10.
5. DISMAN, M. 2008. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
6. GABAL, I. 1999. Etnické klima české společnosti. In Gabal I. ed. *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G plus G.
7. GALPER, J. 1980. *Social work practise: a radical perspective*. New Jersey: Prentice-Hall.
8. GIL, D. 1998. *Confronting injustice and oppression: concepts and strategies for social workers*. New York: Columbia university press.
9. HANZAL, J. 2004. *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století*. Praha: NLN.
10. HENDL, J. 2008. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
11. HŮLE, D. 2007. Segregační aspekty „proromských“ politik. *Demografie*, 49, 2007, č. 1: str. 40-46.
12. ILLICH, I. 2001. *Odškolnění společnosti*. Praha: SLON.
13. JANOUŠKOVÁ, K., NEDĚLNÍKOVÁ, D. eds. 2008. *Profesní dovednosti terénních sociálních pracovníků: sborník studijních textů*. Ostrava: Ostravská univerzita.
14. LANGAN, M. 2002. The legacy of radical social work. In Adams, R. Dominelli, L. a Payne, M. eds. *Social work: themes, issues and critical debates*. New York: Palgrave.
15. MALÍK, T. 2009. Přežijte za dvě tisícovky měsíčně. *Nový prostor*, 2009, č. 317: str. 5.
16. MAREŠ, P. 2000. Chudoba, marginalizace, a sociální vyloučení. *Sociologický časopis*, XXXVI, 2000, č. 3: str. 285-297.
17. MULLALY, R. 1993. *Structural social work: ideology, theory and practice*. Toronto: The Canadian publishers.
18. NAVRÁTIL, P. 2001. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman.
19. NAVRÁTIL, P. ed. 2003. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál.
20. NEČAS, C. 1997. *Historický kalendář: dějiny Romů v datech*. Olomouc: Univerzita Palackého.
21. NEČASOVÁ, M. 2001. *Úvod do filozofie a etiky v sociální práci*. Brno: Masarykova univerzita.

22. PAYNE, M. 1997. *Modern social work theory*. Basingstoke: Macmillan.
23. REISCH, M., ANDREWS J. 2002. *The road not taken: a history of radical social work in the United States*. London: Brunner-Routledge.
24. ŘEZNÍČEK, I. 1994. *Metody sociální práce*. Praha: SLON.
25. VAŠEČKA, I. 2006. *Sociálně potřební Rómovia a sociální pomoc v České republice*. Disertační diplomová práce. Brno: FSS MU.
26. VČR. 2006. *Romská národnostní menšina*. Dostupné na World Wide Web: <<<http://www.vlada.cz/> 5.5.2009>>.

Anotace

Malík Tomáš: Možnost využití radikální sociální práce v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě

Bakalářská práce

Masarykova Univerzita, Fakulta sociálních studií, Brno 2009

Počet slov základního textu cca: 15 tis slov

Ve své práci jsem se zaměřil na zodpovězení otázky: „Které metody radikální sociální práce jsou využitelné v praxi terénního sociálního pracovníka v romské komunitě?“ V teoretické části práce jsem se zabýval konceptem radikální sociální práce, která dosud není v českém prostředí příliš známá. Zaměřil jsem se proto, jak na teoretická východiska, tak i na výhrady, které radikální sociální práce vede směrem k profesionalismu a sociálnímu státu. Přiměřený prostor zaujímá rovněž kritika diskutovaného přístupu a jeho omezení, která vyplývají z jiného kulturního a společenského kontextu, ale i ze samé podstaty teorií radikální sociální práce. Návazně jsem pak zkoumal metody, které radikální sociální práce používá. Závěr teoretické části práce jsem věnoval Romům a jejich situaci v české Republice. Z těchto teoretických konceptů jsem vyšel při stanovení výzkumných otázek. Pro realizaci praktické části jsem vybral kvalitativní výzkumnou strategii. K analýze dat jsem využil strukturované rozhovory s otevřenými otázkami. Výzkum jsem realizoval v romské sociálně vyloučené lokalitě v Neratovicích. Při analýze a interpretaci dat jsem postupoval dle stanovených dílčích výzkumných otázek, tak abych mohl odpovědět na hlavní výzkumnou otázku.

Annotation

Malík, Tomáš: The possibilities of applications of radical social work in praxis of street-worker working in Roma communities

Bachelor's degree essay

Masaryk University, Faculty of Social Studies, Brno 2009

In this thesis my target was to answer the question: “Which methods of radical social work could be useful in praxis of streetworker working in Roma communities?” In theoretical part of the thesis I focused on concept of radical social work, which is within Czech context barely known. Therefore I focused on its theoretical basis as well as on radical critique of professionalism and welfare state. Reasonable space is also dedicated to main critique of the discussed concept and its limitations based on different cultural and social context of the Czech society as well as to limitations based on controversial substance of the radical social work. Subsequently I examined methods of the radical social work. Conclusion of theoretical part of this thesis addresses Roma and their living conditions in the Czech Republic. The formulation of the research question was based upon these theoretical concepts. For the research, I selected qualitative research strategy. For the data analysis I used data obtained from structured interviews with open questions. The research was realized in Neratovice’s socially excluded Roma location. While analyzing and interpreting the data I followed and answered the defined research questions, which allowed me to answer the main research question.

Příloha 1 - Terénní sociální práce

Příloha se věnuje základním principům terénní sociální práce, neboť právě na jejím základě bude v praktické části práce analyzována využitelnost radikálního konceptu. V případě sociální práce s relativně uzavřenou romskou komunitou jsou terénní programy považovány za vhodný způsob, jak účinně snižovat rizika sociální exkluze jejích členů, neboť ti, ať už z nedostatku informací či z nejrůznějších obav, pomoc sami příliš nevyhledávají.

Vzhledem k úzké vazbě na praktickou část práce, považuji za nutné ve stručnosti zmínit historii terénní sociální práce (TSP), její definici a základní typologii činnosti terénního sociálního pracovníka. Dále se pak budu věnovat jejímu vymezení oproti sociálním službám poskytovaným mimo přirozené prostředí uživatelů. Zmíním také její základní přednosti a některé nedostatky.

Historie

Vznik terénní sociální práce jako svébytné disciplíny⁵⁰ spadá podle Elicha (1993) do počátku 20. století v USA, jakožto reakce na selhání tradiční sociální práce, vedoucí mj. k úpadku celých městských čtvrtí a objevení pouličních gangů. K největšímu rozvoji terénní sociální práce v USA (zvláště v Chicagu) pak patrně došlo ve 20. a 30. letech 20. století v souvislosti s nástupem hospodářské krize, populačním růstem a narůstajícím počtem imigrantů. Šedesátá léta spojená s masovou oblibou konzumace drog pak přinesla pro terénní sociální práci určitý útlum, protože tehdejší politická reprezentace nahradila preventivní programy represivními opatřeními. (Elich, 1993)

Do Evropy resp. konkrétně do Německa se terénní sociální práce (streetwork) dostává v 70. letech 20. století a zde jsou její metody dále rozvíjeny. K nám se nicméně streetwork ze zřejmých důvodů souvisejících s charakterem dřívějšího režimu dostal až na počátku 90. let. Program sociální prevence MPSV v roce 1993 definoval funkci sociálního asistenta, čímž byl umožněn kvalitativní posun od v podstatě ryze administrativní sociální práce k terénním službám (Bednářová, Pelech, 2000).

⁵⁰ Samozřejmě odhlédneme-li od jakési proto-sociální práce, kterou praktikovali křesťanští duchovní ve středověké Evropě v rámci své pastorační činnosti. V českých zemích v tomto duchu působil např. Jan Milíč z Kroměříže. (Bednářová, Pelech, 2000)

Definice

Existuje celá řada definicí terénní sociální práce, které však vesměs narážejí na obtíže spočívající v široké škále úkonů, jež jsou v rámci TSP vykonávány. Bednářová a Pelech hovoří o takové metodě, která „*namísto pasivních stacionárních modelů řešení sociálních konfliktů nabízí aktivní vyhledávající formu sociální intervence a krizové pomoci.*“ (2000, s. 7)

Černá (in Janoušková, Nedělníková, 2008) charakterizuje TSP jako službu orientující se na primární prevenci, potřeby klienta a nesledující žádný jiný zájem či objednávku. Zároveň považuje za její další cíl ochranu společnost před vznikem a šířením nežádoucích jevů.⁵¹ Dodává však, že způsob používání pojmu TSP je natolik různorodý, až vede k představě, že „... *pojetí terénní sociální práce není v systému sociálních služeb dostatečně sdílené.*“ (2008, s. 10)

Typologie činnosti TSP

Klasifikovat sféru činností terénního sociálního pracovníka je možné na základě mnoha více či méně rozdílných typologií. Bednářová a Pelech (2000) identifikují tři úrovně běžné praxe TSP. Patří mezi ně *přímá práce s uživateli služeb*, která podle jejich modelu obnáší činnosti související s pohybem sociálního pracovníka po terénu (depistáž, monitoring, zastupování a doprovody atd.), casework a komunitní sociální práci. Druhou úroveň představuje *práce nepřímá* související s běžnou administrativou, formulování projektů, vyjednávání s institucemi apod.. Konečně třetí úroveň označují autoři jako *práci přesahující*, jež je na uživatelských službách závislá jen nepřímo a orientuje se spíše na samotného zaměstnance a jeho profesní růst. Ta spočívá mj. v účasti na poradách a supervizích, metodickém vedení či ve vzdělávání terénního sociálního pracovníka.

Klasifikace kompetencí TSP, kterou uvádí Nedělníková a Gojová (in Janoušková, Nedělníková, 2008), koresponduje ze současnou legislativní úpravou terénní sociální práce. Stanoveno je pět rovin činnosti TSP, přičemž přidanou hodnotou oproti typologii předchozí je zejména požadavek na aktivní účast sociálního pracovníka na procesu tvorby sociální politiky a iniciace změn v zájmu cílové skupiny.⁵² Dalším rozdílem je pak rozšíření práce TSP o manažerský prvek, neboť ten může poskytovat metodické vedení tzv. terénním pracovníkům.

⁵¹ Zvláště poslední bod vyznívá podle mého názoru značně normativně a v intencích radikálního přístupu, kterému se zde věnuji, by bylo možné jej interpretovat jako výzvu ke ztotožnění sociální práce se sociální kontrolou. Slosloví „ochrana společnosti před nežádoucími jevy“ je totiž lehce ztotožnitelné i s ochranou opresivního sociálního řádu.

⁵² Tento požadavek do značné míry koresponduje s již dříve zmíněným bodem 2.5.2 *etického kodexu sociálních pracovníků ČR*. Je zde nicméně jeden podstatný rozdíl spočívající v nutnosti pověření nadřízeného pracovníka, které je v rámci uvedené typologie vyžadováno.

Vymezení oproti klasické sociální práci

Jak už bylo dříve řečeno, hlavním specifikem terénní sociální práce je fakt, že operuje v přirozeném prostředí uživatelů sociálních služeb. Podle Černé (in Janoušková, Nedělníková, 2008) tak usnadňuje navázání méně formálního vztahu založeného na důvěře a tím i zvyšuje pravděpodobnost efektivní spolupráce mezi oběma zúčastněnými stranami. Služby, které TSP poskytuje, jsou navíc komplexnější díky možnosti práce nikoli pouze s jednotlivcem, ale také jeho rodinou i širší sociální sítí, resp. komunitou. Významnou výhodou terénní práce je rovněž odlišná strukturace času sociálního pracovníka. Ten si organizuje své návštěvy podle potřeb konkrétního uživatele a není tak omezen čekajícími zájemci o službu, jak je obvyklé u sociální práce v rámci určité instituce. Konečně terénní práce obnáší také důležitý preventivní faktor, který umožňuje řešit sociální problémy v jejich zárodku a nikoli až poté, co se uživatel odhodlá kontaktovat určitou instituci poskytující sociální služby.

Na druhou stranu je však třeba říci, že výše zmíněné aspekty terénní sociální práce mohou být za určitých okolností vnímány také negativně. Z hlediska hodnocení úspěšnosti služby je totiž podle mého názoru obtížné stanovit její kritéria. Terénní práce je ze své podstaty dlouhodobou činností zaměřenou především na kvalitu vztahu a dosažené změny a její měřitelnost ve vztahu k vykonaným úkonům za stanovený čas je sporná. Velké nároky klade také na motivaci resp. osobnost sociálního pracovníka, neboť výkon profese v nestrukturovaném přirozeném prostředí uživatelů je často psychicky i fyzicky náročný. Svou roli hraje také problematické oddělení profesní a soukromé sféry sociálního pracovníka. Tento problém nabývá podle mého soudu na důležitosti zvláště v menších městských aglomeracích, kde se víceméně překrývá životní prostor sociálního pracovníka a terén, ve kterém působí. Díky zmíněným faktorům jsou terénní sociální pracovníci ve zvýšené míře ohroženi syndromem vyhoření, na čemž se podílí také jejich relativně nízké platové ohodnocení.

Příloha 2 – Návaznost radikální perspektivy na další přístupy v sociální práci

Navzdory tomu, že koncept radikální sociální práce vznikl na přelomu 60. a 70. let a dnes již rozhodně nepatří do hlavního proudu teorií sociální práce, prolínají se některé jeho myšlenky – obzvláště kritický tón, stejně jako holistický přístup k sociálním jevům – s řadou dalších teorií a metod sociální práce. Langan (2002) uvažuje v této souvislosti o postmoderním paradoxu: ačkoliv charakteristická doba, kdy tento směr vznikl již minula, jeho základní hodnoty a terminologie, jsou stále hojně obsaženy v odborných textech i běžném slovníku sociálních pracovníků.⁵³ Sama si na tuto ambivalenci odpovídá, když současný stav sociální práce hodnotí jako pouhé Pyrrhovo vítězství rétoriky a slovníku radikální sociální práce, daleko spíše než její skutečný triumf spočívající v dosažení cílů, o které původně usilovala.

V rámci této podkapitoly se proto ve zkratce zmíním o třech vlivných teoriích, u nichž vnímám spojitost s radikální sociální prací jako nejvýznamnější. Jde o antiopresivní přístupy, ekologickou perspektivu a komunitní sociální práci.⁵⁴

Ekologická perspektiva

Základním tématem ekologické perspektivy vycházející z obecné teorie systémů je vztah člověka s prostředím, ve kterém se pohybuje (Navrátil, 2001). Ekologický model sociální práce upozorňuje na stresory, které se při styku člověka s prostředím objevují. Roli sociálního pracovníka vidí v minimalizování těchto stresorů a zprostředkování interakce mezi jedincem a systémem, tak aby došlo k uspokojující adaptaci obou. V kontextu radikální teorie je podle mého názoru důležitá zvláště ekologická kritika důrazu na intrapsychické procesy jednotlivce, resp. na vztahy v rámci nukleární rodiny, který převládá v americké sociální práci. Ekologická perspektiva tento pohled odmítá a zodpovědnost za sociální problémy připisuje rovným dílem jak samotnému člověku, tak i širším společenským strukturám.⁵⁵ (Navrátil, 2001)

Využitelnost ekologické perspektivy pro radikální praxi podle Fook (1993) končí jednoznačně tam, kde začíná její netečnost k variabilitě distribuce moci v rámci společnosti. Tím je totiž nastolena idealistická představa, že existuje jakési konsensuální dobro společné

⁵³ S čímž by bylo však bylo samozřejmě možné polemizovat. Jednak zmiňme probíhající globální ekonomickou krizi, ve které přední státníci otevřeně ventilují své obavy ze sociálních nepokojů a budoucnosti společnosti v současné podobě, což může tvořit prostor pro radikální sociální pracovníky. Rovněž bych rád upozornil, že radikální perspektiva je i v současnosti na některých kanadských univerzitách jedním z dominantních směrů sociální práce a její paušální hodnocení jako překonané teorie se mi nezdá být zcela správné.

⁵⁴ Kromě nich vidí Fook (1993) odrazy radikální teorie v americkém anti-psychiatrickém hnutí, teorii labellingu, feministické perspektivě a teorii diskurzu.

⁵⁵ Částečně je tak narušen stereotyp, na který radikální upozorňují – tedy obviňování obětí sociálních problémů za jejich zavinění.

pro všechny a k tomuto cíli pak směřuje i výkon sociální práce.⁵⁶ Rovněž se nebere do úvahy rezistence ke změně ze strany některých opresivních institucí (prostředí), které hájí zájmy zvýhodněné mocenské skupiny ve společnosti.

Antiopresivní a antidiskriminační přístupy

Antiopresivní a antidiskriminační přístupy získaly v 80. a 90. letech minulého století v sociální práci silný vliv především v souvislosti s masivní migrací populace třetího světa do ekonomicky vyspělých západních zemí a s následnými problémy, které vzešly ze soužití původních obyvatel a imigrantů. Antiopresivní a antidiskriminační přístupy de facto rozvíjejí a obohacují radikální perspektivu o nové formy oprese, které se objevily v moderních společnostech a znovu tak uvádějí do teorie sociální práce kritický esprit. (Payne, 1997)

V antiopresivních a antidiskriminačních teoriích můžeme podle mého názoru vidět jakési pokračovatele radikální sociální práce, přičemž oba tyto směry v současnosti existují paralelně a navzájem se obohacují. I v antiopresivních a antidiskriminačních teoriích jsou totiž obsaženy hlavní ideje radikální sociální práce, jakými jsou strukturální pohled na sociální problémy, kritika existujícího sociálního řádu, důraz na rovnost a spravedlnost atd..

Postihnout odlišnosti mezi oběma směry je poměrně obtížné, neboť jak poukazuje Payne (1997), jsou antiopresivní a antidiskriminační přístupy značně variabilní ve svých východiscích. Koexistuje zde totiž jak konsensuální (liberální a pluralistické perspektivy), tak i konfliktní (strukturalismus) vidění společenské reality. První z nich by přitom bylo radikálními teoretiky velmi pravděpodobně odsouzeno pro své přitakání stávajícímu sociálnímu řádu a nevšímavosti k různé distribuci moci.

Dalším významným rozdílem mezi oběma směry je zpochybnění konceptu zmocnění, které Navrátil (2001) označuje jako ústřední téma antiopresivních teorií. Zmocnění spočívající v pomoci lidem v získání větší kontroly nad svými životními podmínkami někteří radikální autoři považují ve vztahu k všemocným sociálním institucím za iluzorní a bezobsažné. (Payne, 1997)

Komunitní sociální práce

Mezi hlavní cíle komunitní sociální práce patří podle Navrátila (2001) jak propojení potřeb a existujících zdrojů v dané komunitě, tak podpora skupinové solidarity a rovněž podpora změn

⁵⁶ Radikální sociální práce naproti tomu upozorňuje na nesmiřitelný antagonismus mezi zájmy vládnoucích a utiskovaných, který může být odstraněn pouze za cenu výrazné celospolečenské změny, ať už v podobě reformy či revoluce.

v komunitě. Těchto cílů je dosahováno pomocí procesu strategického plánování, do něhož by měli být v ideálním případě členové komunity v rámci demokratizace služeb zapojeni.

Podotýkám, že i zde, při snaze o vymezení styčných ploch mezi radikální a komunitní sociální prací narážíme na značné obtíže, neboť i komunitní přístupy tvoří vnitřně značně diferencovaný celek. Z obecného hlediska má radikální přístup k sociální práci na úrovni komunity nepochybně blízko.⁵⁷ Za svůj si totiž bere holistický přístup k řešení sociálních problémů, který je pro komunitní sociální práci rovněž typický. Naproti tomu ani některým odnožím komunitní sociální práce není cizí politický rozměr činnosti sociálního pracovníka (Navrátil, 2001).

Na druhou stranu je třeba uvést, že komunitní sociální práce, přes její místy kritickou rétoriku, operuje v rámci stávajícího sociálního řádu a nijak neusiluje o změnu opresivních společenských podmínek. (Payne, 1997)

Jak uvádí Mullaly (1993) , je navíc práce s komunitou jen jedním z dílčích aspektů radikální sociální práce, která je ve svých východiscích i záběru mnohem univerzálnější. Podotýká přitom, že sociální problémy není dlouhodobě možné řešit na úrovni komunit, protože jejich příčiny leží v širší společenské struktuře a nikoli komunitě samotné.

⁵⁷ Komplexně o tom pojednává kapitola 2.3.

Příloha 3 – Přístup vlády ČR k romské integraci

V roce 1989 byla pozastavena politika řízené asimilace Romů ze strany státních institucí a vystřídal ji trend integrační. Vašečka (2006) identifikuje pět kvalitativně odlišných stádií romské integrace resp. opatření přijímaných vládou ČR v reakci na situaci Romů v české společnosti.

Období listopad 1989 až červen 1992

Prvním stádiem označuje Vašečka (2006) období listopadu 1989 až června 1992, kdy byla vypracována první opatření ve vztahu k romské problematice. Ta mířila zejména proti narůstajícímu etnicky orientovanému násilí vůči Romům ze strany hnutí skinheads.

Nepovšimnuta však zůstala narůstající nezaměstnanost v romské populaci jakožto důsledek ekonomické transformace a ustoupení od státní politiky plné zaměstnanosti. V tomto období nebyla vyrovnávací opatření považována za nutná a lze jej hodnotit jako počátek sociální exkluze českých Romů. Zároveň však šlo o první stádium jejich integrace v kulturní i politické oblasti (Vašečka, 2006).

Období červen 1992 až podzim 1996

Následující časový interval ohraničený červnem 1992 až podzimem roku 1996 byl poznamenán dalšími rasistickými útoky proti Romům. Velkým problémem se pro romskou populaci stalo také přijetí Zákona o nabytí státního občanství z roku 1993, který její velké části znemožnil příjem sociálních dávek a možnost participace na sociálním a zdravotním pojištění (Vašečka, 2006).

V nastalém právním vakuu se mnoho Romů ocitlo prakticky bez občanství, což dramaticky zhoršilo jejich životní podmínky. Částečně i proto bylo toto období charakteristické vznikem prvních nevládních romských organizací. Z obecného hlediska zavládla značná diskontinuita vzhledem k předcházející etapě, protože vláda nijak nezohledňovala dříve vypracované materiály a reagovala pouze na navenek viditelné problémy. Vašečka (2006) hovoří o druhé etapě romské sociální exkluze a stejně tak integrace.

Období podzim 1996 až podzim 1998

Období mezi podzimy let 1996 a 1998 bylo do značné míry ovlivněno následky rozsáhlých záplav na Moravě, kterými byli ve velkém měřítku postiženi i Romové a rovněž rozsáhlou migrací Romů do zemí Evropské unie a Kanady, což do značné míry pošramotilo obraz České republiky u jejích zahraničních partnerů (Vašečka, 2006).

Významný posun z hlediska vnímání sociální exkluze Romů znamenalo jmenování Pavla Bratinky do čela Rady vlády pro národnosti. Za jeho působnosti byla vytvořena pracovní skupina pro romské záležitosti, která o rok později vypracovala tzv. *Bratinkovu zprávu*, kriticky mapující situaci Romů v České republice. V usnesení, které vláda k Bratinkově zprávě přijala byl uveden jako jeden z vládních cílů zlepšení postavení romské populace a zlepšení vzájemného soužití. Ačkoli vláda v tomto usnesení de facto odmítla prosazovat politiku tzv. *afirmativní akce*, šlo přesto o první konstatování potřeby vládní pomoci pro specifickou část obyvatel nad rámec platných zákonných ustanovení (Vašečka, 2006).

V této etapě vzniká institut romského pedagogického asistenta, zřízena byla rovněž Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity při Úřadu vlády ČR a na romskou problematiku zaměřily svou pozornost i některé další velké neziskové organizace (Vašečka, 2006).

Zmíněné časové období je možné charakterizovat jako třetí etapu romské integrace, neboť došlo k uznání její závažnosti na vládní úrovni (Vašečka, 2006).

Období podzim 1998 až konec roku 2000

Čtvrté integrační stádium přichází spolu se změnou vlády po předčasných volbách v roce 1998. Problém integrace se znovu dostal do popředí zájmu, a to i díky další vlně romské emigrace, spolu s událostmi kolem budování plotu v Matiční ulici v Ústí nad Labem. (Vašečka, 2006)

Přes mnohé komplikace byla v tomto období vládou schválena *Koncepce romské integrace*, jejíž doporučení měly být platná v perspektivě následujících dvaceti let. Tehdejší vláda se vztahu k Romům kriticky vymezila proti předcházejícím koncepcím a za svůj cíl si stanovila odstranění příčin diskriminace romské populace a ochranu a rozvoj její identity. Úplně poprvé byla také formulována politika vyrovnávacích opatření, ačkoli trpěla značnou neurčitostí a vůči Romům byla neadresná. Za důležitý obrat v kurzu je možné považovat i apel vlády vyzývající představitele samospráv k formulování koncepce romské integrace na místní úrovni (Vašečka, 2006).

Vašečka (2006) zmíněné období chápe jako čtvrtou fázi integrace, lišící se od předchozích především tím, že ta začala být vnímána jako celospolečenský problém, ke kterému je třeba přistupovat komplexním způsobem.

Období let 2001 až 2005

Následující období se neslo ve znamení více či méně úspěšného hledání cest k naplnění dříve přijaté *koncepce romské integrace*. Došlo k jejím třem přepracováním, což podle Vašečky (2006) ukazuje, že se vládě nepodařilo dát koncepci optimální podobu.

V rámci jedné z novelizací této koncepce, byla sice přisouzena zvýšená pozornost vyrovnávacím akcím, nicméně ani tentokrát nedošlo k jejich definici a zacílení na Romy. Její změny byly vedeny spíše snahou o vyhnutí se právním a etickým dilematům, které politika afirmativních akcí přináší (Vašečka, 2006).

Reforma veřejné správy z roku 2002 přenesla mnohé kompetence v záležitosti romské integrace do rukou obcí s přenesenou působností. Zdaleka ne všechny obce však postupovaly v souladu se vládní koncepcí romské integrace, resp. závaznými mezinárodními smlouvami dotýkajícími se této problematiky. Naopak velká část z nich i nadále postupovala vůči Romům čistě represivně se snahou odsunout problém za své hranice (Vašečka, 2006).

Současnost⁵⁸

Jestliže byla ve všech předcházejících obdobích věnována romské integraci stále větší míra pozornosti státních institucí, pak zvláště v posledních třech letech je podle mého názoru patrný (minimálně) jednoznačný odklon od tohoto trendu.

Domnívám se, že současná dosluhující vláda se v relaci k té předcházející profilovala spíše antisociálně, když si za jeden ze svých hlavních cílů vytýčila výrazné omezení výdajů v sociální oblasti. Vláda sice deklarovala promyšlenou koncepci sociální politiky, nicméně její praktická opatření, jakým je například zákon o existenčním minimu, který se bolestně dotýká českých Romů⁵⁹, jsou vedeny populistickou snahou redukovat otázku nejen romské nezaměstnanosti čistě na problém zneužívání sociálních dávek.

V roce 2006 sice nově vzniklo ministerstvo pro lidská práva, po celou dobu své existence však bylo předmětem kritiky ze strany médií a ve vztahu k problematice romské

⁵⁸ Vašečkova analýza přístupu vlády k romské integraci končí rokem 2005, proto se pokusím charakterizovat toto období sám.

⁵⁹ Ministr práce a sociálních věcí Petr Nečas nutnost tohoto zákona odůvodňuje slovy „... lidem se nelíbí, že jsou sociální dávky zneužívány. Zásah proti zneužívání bude populární. Mezi lidmi má pozitivní ohlas. Samozřejmě s výjimkou těch, kterých se přímo dotkne.“ (Malík, 2009, s. 5)

integrace byl jeho vliv jednoznačně převážen (dnes už bývalým) ministrem pro místní rozvoj Jiřím Čunkem. Ten mj. představil ryze represivní koncepci „deprivovaných částí měst, kde žijí převážně Romové“, která měla být závazná pro představitele samospráv.

Narůstající sociální napětí mezi majoritou a Romy je možné pozorovat rovněž na příkladu severočeských měst se silně zastoupenou romskou komunitou. Mimořádně aktivní je v tomto ohledu starostka Chomutova Ivana Řápková, která prosazuje a úspěšně medializuje represivní politiku vůči Romům (resp. nepřizpůsobivým). Ta spočívá v exekuci dávek hmotné nouze, jež je podle samotného MPSV za hranicí současné právní úpravy. Zastání přitom nachází u vrcholných představitelů státu, jakými jsou ministr vnitra či prezident republiky.

Polarizaci společnosti ve vztahu k Romům pak podle mého názoru s úspěchem využívají formální i neformální nacionalistické organizace napojené na hnutí skinheads, které cíleně svolávají své demonstrace do měst s významnou romskou menšinou. Zřejmě i díky tomu se mezi Romy znovu oživil zájem o emigraci mimo území České republiky.

Domnívám se tedy, že v souvislosti s aktivitami vlády je možné hovořit o zastavení integračního procesu ze strany společnosti, které v budoucnu může znamenat zvýšení sociální exkluze Romů.

